

Akka Mutasarrıfı Ahmet Ziver Paşa ve Sancak Hakkındaki Layihası (1885)

Erdoğan Keleş¹

Özet

Akka Sancağı Mutasarrıfı Ahmet Ziver Paşa, 1884-1885 senelerinde görev yaptı. Uzun yıllar devlete çeşitli memuriyetlerde hizmet etme imkanı bulmuştu. Akka'ya atandıktan sonra bölgeyi tanıma fırsatı bulmuş ve buradan ayrılmadan önce sancağın mamur hale gelmesi, ahalinin refah düzeyinin artırılmasına yönelik düşüncelerini içeren bir layiha kaleme aldı. Bu layihayı Eylül 1885'de Babıali'ye sundu. Layihasında bölgenin sosyal ve ekonomik durumu, tarihi geçmişi, coğrafi ve stratejik konumu, nüfus durumu ve imar faaliyetlerine dair tespitlerine yer verdi. Özellikle bölge halkının fakirleşmesine neden olan vergi uygulamaları, askerlik sisteminin bedel ödenmesi şeklinde yapılmasının sakıncaları, ahalinin elindeki arazilerin hukuki olmayan yollarla el değiştirmesi ve bölgenin Hıristiyan grupların yerleşme alanı haline gelmesinin yarattığı sakıncaları dile getirmişti. Ahalinin refah düzeyinin artırılması için ticaretin gelişmesi gerektiğini ve bunun için ilk başta demiryolu yapmak suretiyle Akka Sancağı dahilinde kaza ve kasabaların Şam'a kadar uzanacak şekilde birbirine bağlanmasını önerdi. Akka limanının yeniden düzenlenerek diğer büyük limanlar gibi işletilmesi gerektiğine vurgu yaptı. Sancaktaki kasabalarda yol, köprü, karakol, hapishane, hastane ve mesire alanları inşasını düşündü. Halkın ziyaret ettiği ve yıkık halde bulunan zaviye ve diğer mekânları tamir ettirdi. Ziver Paşa'nın layihasında yer verdiği tespit ve önerilerinin bir kısmı bizzat kendi döneminde bir kısmı ise ilerleyen yıllarda peyderpey uygulandı.

Giriş: Akka Sancağı

Akka, günümüzde İsrail Devleti sınırları içinde ve Hayfa koyunun kuzeyindedir. 16. Yüzyılda Osmanlı hakimiyetindeki Akka, Şam eyaletinin Safed Sancağı'na bağlı bir nahiye merkezi idi. 18. Yüzyılda Şam eyaletinin Sayda ve Beyrut olarak ikiye bölünmesiyle Sayda eyaletine dâhil edildi.

1 Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, (<https://orcid.org/0000-0002-7260-2815>)

18. Yüzyıla kadar küçük bir kasaba halinde kalan Akka, bu tarihten sonra bölgenin merkezi durumuna gelmiştir. Temmuz 1840-Mart 1865 tarihleri arasında Şam vilayetinin, Mart 1865-Aralık 1887 tarihleri arasında ise Suriye vilayetinin bir parçası olan bölge bu tarihte Ali Paşa'nın Beyrut valisi tayin edilmesiyle yeni bir idarî düzene geçti. Dolayısıyla Akka, Şam/Suriye vilayeti sınırlarına dâhil iken idarî taksimat açısından 1888'de yapılan düzenlemeler sonucu Beyrut vilayetine bağlandı ve mutasarrıflık haline getirildi. Beyrut vilayeti, 19. Yüzyılın sonlarında Lazkiye, Trablus, Beyrut, Akka ve Nablus sancaklarından meydana geliyordu. Bu sancaklar arasında önemli bir konuma sahip olan Akka Sancağı'nın merkezi Akka kasabasıydı. Akka Sancağı ise Hayfa, Nasıra, Taberiye, Safed ve Akka olmak üzere beş kazadan ibaretti. Akka kazası Sahil, Şâğûr ve Şefâ-Amr nahiyelerinden oluşuyordu².

Beyrut vilayeti dâhilindeki Akka Sancağı'nın genel nüfusu ise 1884-86 yıllarında 77.189'du. Bunun 58.840'ı Müslüman, 1618'i Yahudi olup geriye kalanlar ise Rum, Katolik, Protestan, Latin ve Maruni'ydı. 1892-93 senesinde sancak nüfusu 83.609 iken, 1894 senesinde ise nüfusu 84.742 idi³. Bir diğer kaynaktan ise 1896 senesinde Akka Sancağı'nın nüfusu 66.975 olarak verilmiştir. Bunun 25.642'si Müslüman, 20.637'si Yahudi iken geri kalan 20.696 kişi ise Katolik, Ortodoks/Rum, Protestan, Dürzi ve yabancıardan ibaretti⁴.

Akka ve civarı kutsal topraklara olan yakınlığı nedeniyle stratejik açıdan önemli bir konuma sahipti. Deniz ticareti ve yolculuklar Yafa, Akka, Gazze ve Hayfa limanlarında sona ererdi. 17. Yüzyılda terk edilmiş bir görüntüye sahip olan bu liman kentleri küçük birer köydü. Küçük bir limana sahip olan Gazze dışındakiler, herhangi bir liman veya dalgakıranın olmadığı doğal demirleme yerleriydi. 17. Yüzyılın ikinci yarısında Akka, Akdeniz kıyısında ticari ve ulaşım açısından önemli bir liman kasabası haline geldi. Filistin kıyılarında Kudüs'e en yakın liman ve kıyı kentleri Yafa ve Akka'ydi⁵.

2 Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, Cilt: IV, İstanbul 1311, s.1365; Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası, XX. Yüzyıl Başları*, (Haz. Rahmi Tekin-Yaşar Baş), İstanbul 2003, s.94; *Osmanlı Filistinini Yer İsimleri Kılavuzu ve Atlası (1516-1917)*, (Hazırlayanlar: Z. Kurşun-A. Steih-A. İ. Aydın), İstanbul Ticaret Odası Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2020, s.29, 83, 105; Feridun Emecen, "Akka", *DİA, Cilt: 2*, İstanbul 1989, s.265-267; Ali İhsan Aydın, *Osmanlı Filistininde Bir Sancak: Akka*, İstanbul 2016, s.14-20; Belirtilen bu tarihlerde Şam/Suriye ve Beyrut vilayet valileri için bkz. Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalî (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İsis, İstanbul 1999, s.38-39.

3 Nüfus verileri ile ilgili bkz. Aydın, *a.g.e.*, s.57-58; 1894 senesi verileri için bkz. *Salname-i Vilayet-i Beyrut, (H. 1311-1312/R. 1310) Def'a-i Erveli*, Vilayet Matbaası, Beyrut 1310, s.429.

4 Vital Cuinet, *Syrie Liban et Palestine: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée*, Paris 1896, s.93.

5 Dror Ze'evi, *Kudüs, 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 2000, s.10-11, 116, 183.

19. Yüzyıla gelindiğinde Akka limanı büyük gemilerin girmesine uygun bir yapıda olsa da bakımsızlıktan dolayı sadece küçük gemiler girebiliyordu. Bunun dışında yine bu coğrafyadaki Havran iskelesi zahire ticaretinin önemli bir noktasını teşkil etmekteydi. Bu iskeleler vasıtasıyla Şam ve Kudüs'e doğru uzanan ticaret ağı vardı⁶. Özellikle deniz yoluyla elde ettiği konumu itibarıyla İslam, Musevilik ve Hristiyanlık açısından kutsal sayılan Kudüs'e yakın olması Akka Sancağı'nın önemini daha da artırmıştır. 19. Yüzyılın sonlarında nüfus hareketliliğinin yaşandığı ve Yahudilerin yerleşmek için uğraş verdikleri bir bölge haline geldi⁷.

1-Ahmet Ziver Paşa

Asıl adı Ahmet Ziver Paşa olup arşiv kaynaklarında ise Akka Mutasarrıfı Ziver Paşa⁸ olarak adlandırılan kişi, Yemen'in sabık Mutasarrıfı Ali Yaver Paşa'nın oğludur. Temmuz 1841 tarihinde Bağdat'ta dünyaya geldi. Ziver Bey'in babası Yemen Mutasarrıflığı yaparken, biraderi Hakkı Paşa Hicaz'ın eski valisi, diğer biraderi Tevfik Paşa ise Midilli Mutasarrıfı olarak devlete hizmet etmişti. Bir diğer kardeşinin ismi Muin Bey idi. Ziver Bey, Şam'da Abdüssamed Efendi mektebinde eğitim gördü. Türkçe okuyup yazan Ziver Bey, Arapça ve Mantık dersleri aldığı gibi biraz da Farsça okumuştur. Ziver Bey, devlet hizmetine 1856 senesinde 15 yaşında iken Arabistan ordusu meclis kalemünde başladı. Bir yıl sonra Şam-ı Şerif Vilayeti Meclis-i Kebir Kalemî'ne tayin edildi. Bu memuriyette üç yıla yakın kaldı. Suriye Vilayeti dahilindeki Cebel-i Lübnan'da Dürziler ile Maruniler arasında başlayan olayları yatıştırmak üzere özel bir görevle "fevkalade murahhas" sıfatıyla bölgeye gönderilen Fuad Paşa'nın⁹ maiyetine verildi.

6 Ş. Sami, *a.g.e.*, s.3164.

7 Bkz. Ömer Tellioglu, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, Kitabevi, İstanbul 2018.

8 Ahmet Ziver Paşa'nın kronolojik olarak verilen özgeçmişi arşiv kaynaklarında ayrıntılı olarak yer almış ve esas olarak şu kayıtlardan derlenmiştir. Bkz. *BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89*, [H.08.04.1311 / M. 19 Ekim 1893 / Biga Mutasarrıfı Ziver Paşa'nın ailesine maaş tahsisi]; *BOA. MVL. 778 / 21; BOA. YA.HUS. 272 / 80*.

9 Osmanlı hakimiyetindeki Suriye bölgesinin sosyal ve etnik yapısı çok çeşitliydi. Halkın çoğunluğu İslam dinine mensuptu. Bunlar arasında Sünniler, Şiiiler, Nusayrililer ve Dürziler en önemli topluluklardı. Hristiyanlar ise Maruniler, Grek Ortodokslar, Grek/Rum Katolikler, Ermeniler ve diğer bazı gruplardan (Süryani Katolikler, Süryani Ortodokslar, Latin Katolikler, Keldani ve Protestanlar) ibaretti. Bazı şehirlerde Yahudi toplulukları da mevcuttu. Yasin Atlıoğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri Aziz Marun'dan İç Savaş'a Maruni Kimliği ve Çatışma*, Kaknüs yayınları, İstanbul 2014, s.28-58; Cebel-i Lübnan bölgesinde Avrupa devletlerinin etkisi ve siyasi rekabeti 19. Yüzyılın başlarından itibaren yerli halk arasında mezhepsel çatışmaya dönüştü. Özellikle 1841 ve 1845 senesindeki çatışmalar büyük boyutlara ulaştı. Mezhepler arası çatışmaları engellemek için bölgeye özel bir görevle gönderilen Şekip Efendi, 1845 senesinde Cebel-i Lübnan'ı birisi Müslüman diğeri Hristiyan olmak üzere iki kaymakamın idaresine verdi. Bu idare tarzında görülen aksaklıkların giderilebilmesi amacıyla 30 Nisan 1850 tarihinde "*Dürzî ve Mârûnî Kaymakamlar idaresinde tertîp ve teşkil olunan iki*

Fuad Paşa, bir buçuk yıl kaldığı Suriye'den 21 Aralık 1861 tarihinde dönerken¹⁰, Ziver Bey ise bu görevinden önce tayin edildiği Şam-ı Şerif Vilayeti Meclis-i Kebir Kalemî'ndeki vazifesinde Şubat 1862 tarihine kadar kaldı. Divan-ı Hümayun haccı Ragıp Efendi ve Emin Bey ile birlikte Ziver Bey, Mektubî Hariciye Odası'nda memuriyet talebinde bulundu. Yapılan değerlendirmeler sonucunda 4 Şubat 1862 tarihinde "*erbab-ı fetânet ve istihkâktan*" olduklarından buraya tayinleri uygun bulundu¹¹. Bu tarihten itibaren Mektubî Hariciye Odası'na, Aralık 1864'te Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye Kavânin ve Nizâmat Dairesi'ne ve Ocak 1865'te ise Meclis-i Âli Hazâin Kalemî'ne tayin olundu. Fakat bu kalemin Mayıs 1866 tarihinde lağvı sonrası tekrar önceki görevine iade edildi. Haziran 1866'da uhdesine 3. rütbe verildi. Mayıs 1867'de 500 kuruş maaş ile Şura-yı Devlet Kalemî'ne tayin kılındı. Takvim-i Vekâyi idaresinin Şura-yı Devlet'e verilmesinden sonra ilave memuriyetle birinci muharrirliğe tayin edildi¹². Fakat 2 Temmuz 1867 tarihli dilekçesinde bir süredir çalıştığı kalem memuriyetinde aldığı maaşın yetmediğini ifade ederek vilayetlerde teşkil edilmiş olan birinci veya ikinci sınıf kaymakamlıklardan birisinde çerağ yani bir kaleme kıdemli katip tayin edilmesini talep etmişti¹³. Bu talebi kabul edilmemiş olacak ki 26 Ekim 1868 tarihli yeni dilekçesinde aldığı maaşın yetersizliği sebebiyle açılacak bir

---

meclisin azalarının seçimi, tayini, vazifeleri ile verginin dağıtımı, toplanması ve adli davalara ilişkin hususları kapsayan bir nizamname" yayınlandı. Erdoğan Keleş, "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlık İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:27, Sayı: 43, (Yıl 2008), s.131-158; Bu nizamname ve yeni idarî düzenlemelerle bölgede kısa bir süre yaşanan barış ve huzur ortamı 1858 senesinden itibaren tekrar bozuldu. Mayıs 1860'da Dürziler ve Maruniler arasındaki çekişme kanlı olaylara neden oldu. Şam'daki olaylarda Amerika ve Hollanda konsolosları halk tarafından öldürüldü. Olayların büyümesi ve beş büyük Avrupa devletinin müdahil olması üzerine Babiali, 7 Temmuz 1860'da Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı Suriye'ye göndermeye karar verdi. Hariciye Nazırı Fuad Paşa, "*fevkalade murabhas*" sıfatıyla o havalideki bütün mülkî ve askerî memurlardan bağımsız olarak bölgeye gönderilmişti. Fuad Paşa, 17 Temmuz 1860'ta Beyrut'a gelir gelmez aldığı sert tedbirler ve olaylara karışanlara verdiği ağır cezalarla duruma hakim oldu. Cebel-i Lübnan sorunu büyük devletlerin müdahalesiyle farklı bir tarzda çözüldü. Buna göre Avrupa devletleri Lübnan'da tek bir kaymakamlık kurulmasını ve Babiali tarafından seçilecek Hıristiyan bir mutasarrıf tarafından idare edilmesini kararlaştırdılar. Bu karar gereğince Sadrazam Âli Paşa, 9 Haziran 1861 tarihli "*Lübnan Nizamnamesi*"ni ilan etti. Buna göre Lübnan 6 ayrı kazaya bölünecek ve her kaza, mutasarrıf tarafından o kazada çoğunlukta bulunan topluluğun üyeleri arasından atanacak bir müdür tarafından idare edilecekti. Bkz. A. Halûk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhramı*, Ankara 1966, s.38-120; İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, TTK, Ankara 1989, s.7-19; Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa, Keçecizâde", *DİA*, Cilt:13, İstanbul 1996, s.202-205; Esmâ Gül Yetiş Doğan, "1860-61 Suriye Olayları, Tanzimat ve Şam Sergileri", *Belleten*, Cilt:87, Sayı: 310, (Aralık 2023), s.965-969; Yılmaz Öztuna, *Tanzimat Paşaları Âli ve Fuad Paşalar*, Ötügen, İstanbul 2006, s.188-192; Athoğlu, *a.g.e.*, s.161-168; Fevkalade murabhas görevi için bkz. Ali Fuat, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiye*, İstanbul 1928, s.156-157.

10 Öztuna, *a.g.e.*, s.192.

11 BOA. İ. HR. 190 / 10660.

12 BOA. DH. SAİDâ. 1 / 408.

13 BOA. MVL. 539 / 75.

vilayet mektupçuluğuna veya başka bir memuriyete tayin edilmesini istedi. Dilekçesinde uzun bir müddet babasıyla birlikte Şam ve Yemen taraflarında memuriyette bulunduğunu, daha sonra Suriye bölgesine özel bir görevle giden heyette yer aldığını, dönüşte ise Hariciye Mektubî Odası, Kavânin Dairesi ve Meclis-i Hazain kalemlerinde tecrübe kazandığını ifade etmişti¹⁴. Ziver Bey'in, geçim sıkıntısı nedeniyle verdiği dilekçeler doğrultusunda maaşı 1.000 kuruşa çıkarılarak Ocak 1869'da üçüncü sınıf mülazım olarak Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne memur olarak atandı¹⁵. Bir süre sonra ikinci sınıf mülazımlığına terfi eden Ziver Bey, 2 Mart 1872'de 4.510 kuruş maaşla Halep Vilayeti Mektupçusu oldu¹⁶.

Ziver Bey'in rütbesi Aralık 1872 tarihinde ikinci sınıf mütemayizliğine terfi ettirildi. Bu sırada Halep Vilayeti Mektupçuluğu görevini sürdürüyordu. Bu görevinden istifa etmiş ve bir sene açıkta kalmıştır¹⁷. Mayıs 1874'te Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti ve Nisan 1877'de ise Trabzon Vilayeti Mektupçusu oldu¹⁸. Trabzon Vilayeti Mektupçusu iken, matbaa müdürü sabık Bilal

14 BOA. ŞD. 2853 / 27.

15 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89.

16 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89; BOA. İ.DH. 647 / 44953; Vilayet mektubi kalemleri memuriyet tecrübesi edinip yüksek memuriyetlere yükselmek için önemli bir basamaktı. Osmanlı devlet teşkilatında nezaret, vilayet ve diğer resmi dairelerin yazı işlerini yönetmekle görevli olan yüksek dereceli memur olup kurumların yazışmalarını yapardı. İlhan Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2011, s.791; 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'nin 13. maddesine göre vilayetlerde valinin maiyetinde kurulacak idare meclisinin üyeleri arasında mektupçuya yer verilmişti. Bu nizamnamenin 9. maddesinde vilayet mektupçuluğunun ihdas edildiği belirtilerek görev tanımı yapılmıştı. Buna göre vilayete ait yazışmalar vilayet mektupçusu unvanı taşıyan memur tarafından yapılacak ve her türlü evrakın muhafaza ve kaydıyla görevli olacaktı. Emrinde tahrirat kalemi ve memurları bulunacaktı. Ayrıca vilayetlerde kurulacak matbaalar mektupçu idaresine verilecekti. Vilayet mektupçuluğunun görev ve vazifeleri aynı şekilde 21 Haziran 1867 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde de yer aldı. Vilayet mektupçuluğuna, 22 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumiyye-i Vilâyet Nizamnâmesi'nin 3. maddesinde vilayet idare meclisi üyeleri arasında yer verilmiştir. Bu nizamnamenin 19, 20 ve 21. maddelerinde görev tanımı yapılmıştır. 1867 senesinden itibaren vilayetlerde çıkarılan gazeteler vilayet mektupçularının kontrolünde yayımlandı. Hatta yine bu yıllardan itibaren çıkarılan ve şehir tarihleri açısından önemli bir kaynak olan vilayet salnameleri de mektupçular tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Ayhan Pala, "Osmanlı İdaresinde Vilâyet Mektupçuluğu," *Belleten, Cilt: 84, Sayı: 299*, (Nisan 2020), s.300-303; 1871 senesinde çıkarılan "İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi" ile taşra teşkilatında mevcut müdürlüklerin yanında yenileri de eklendi. Vilayet merkezinde defterdar, umur-ı ecnebiye müdürü, ziraat ve ticaret müdürü, maarif müdürü, tarih emini, defter-i hakani müdürü, emlak ve nüfus müdürü, evkaf müdürü, alaybeyi ve mektupçu gibi vilayet üst düzey yöneticilerinin görevleri ayrıntılı şekilde tanımlanmıştır. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, TTK, Ankara 1997, s.252.

17 Halep mektupçuluğu görevinden Mayıs 1874'te istifa ettiği belirtilmiştir. BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; Ancak bir başka arşiv kaydında 16 Haziran 1873 tarihinde Halep mektupçuluğundan istifa ettiği ve yerine Trablusşam tahrirat müdürü Said Efendi'nin tayin edildiği belirtilmiştir. BOA. ŞD. 924 / 89; BOA. A.MKT. MHM. 457 / 11.

18 BOA. ŞD. 924 / 89; BOA. İ. DH. 684 / 47686.

Efendi tarafından “*sebepsiz yere azl ve darb*” edildiği gerekçesiyle şikâyet edilen Ziver Bey görevden alındı¹⁹. Trabzon’da iken patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı²⁰ sırasında bir müddet vali vekili memuriyetinde bulunan Ziver Bey, Ağustos 1878’de İşkodra Vilayeti Mektupçuluğu’na²¹ tayin edildi. Ancak bu görevi kabul etmediğinden 6 aydan fazla boşta kaldı. Ziver Bey, 18 Nisan 1879’da 4.750 kuruş maaşla Hicaz Vilayeti Mektupçusu²² oldu ancak Nisan 1880 tarihli Maaşat Kararnamesi²³ ile maaşı 3.500 kuruşa indirildi. Hicaz Mektupçuluğu görevi sırasında verdiği dilekçede Hicaz’ın iklimi sebebiyle rahatsızlandığını ve uzun zamandır bu görevleri yürüttüğünü ifade ederek Bağdat, Halep veya Suriye vilayetlerinin birisinde “Mutasarrıf” tayin edilmesini talep etmişti²⁴. Bu talebi uygun bulunarak Eylül 1881’de Musul Vilayeti’ne bağlı Süleymaniye Mutasarrıflığı’na tayin edildi. Bu göreve “*lisana (Arapça) aşına olması ve ehliyeti nedeniyle*” uygun görülmüştü. Hatta bölgenin önemi nedeniyle “*ecâmb ilka’atına kapılmayacak ve hukuk-ı devlet ve saltanat-ı seniyyeyi muhafaza ve vikâye edecek bendegândan*” olduğu için tercih edilmişti²⁵. Burada 7.500 kuruş maaş alacak olan Ziver Bey, taşra teşkilatında üst sınıf yönetici olarak görev yapmaya başladı. Ziver Bey’in 17 Aralık 1881 tarihine kadar olan sicil-i ahval kaydında devlet hizmetinde bulunduğu süreçte istifa ederek ayrılması dışında herhangi bir başka nedenle görevinden azledilmediği belirtilmiştir. Yine bu tarihe kadar hakkında bir suçlamaya maruz kalmamıştır. Hatta Hicaz Valisi Safvet Paşa (Mart 1880-Mart 1881)²⁶, Ziver Bey’i övgü dolu sözlerle “*devlete bağlı ve dürüst bir kişiliğe sahip*” olarak tarif etmiştir²⁷. Ziver Bey, Mart 1882 tarihinde Süleymaniye Mutasarrıflığı’ndan istifa etti. Süleymaniye Sancağı, birinci sınıf mutasarrıflık

19 BOA. ŞD. 1830 / 7.

20 Rumî takvime göre 1293 yılına rastladığı için Doksanüç Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşı Tuna ve Doğu Anadolu’da olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir. Doğu Anadolu cephesi Ahmed Muhtar Paşa’nın idaresinde Ardahan-Doğubayazıt arasında mevzilenen askeri birliklerce Rus komutan General Melikof’a karşı kuruldu. Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *DİA, Cilt:9*, İstanbul 1994, s.183-192. Trabzon kenti ve limanı bu savaşta cepheye yakınlığı nedeniyle stratejik bir öneme sahipti.

21 Trabzon mektupçusu Ziver Bey ile Ziya Bey, becayış usulüyle yer değiştirmiştir. Bu değişiklikte Ziver Bey, İşkodra’ya tayin kılınmıştır. BOA. MB. İ. 46 / 216.

22 BOA. ŞD. 924 / 89; BOA. İ. DH. 784 / 63732.

23 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; Mektupçuluk hizmeti ula, sani, salise ve rabia olmak üzere dört dereceli olup maaşları da bu derecelere göredir. H. 26 Rebiü’l-ahir 1297 / M. 7 Nisan 1880 tarihli Tensik-i Maaşat Kararnamesi’nin 4. Maddesine göre rabia derecesindeki bahriye, adliye, ticaret, tophane, maarif ve nafia mektupçuları 3.500 kuruş maaş alacaktı. *Düstür, Birinci Tertib, Cilt: 5*, Ankara 1937, s.103.

24 BOA. DH. MKT. 1329 / 46, [H.02.02.1297 / M. 15 Ocak 1880].

25 BOA. İ. DH. 836 / 67255.

26 Kunalalp, *a.g.e.*, s.32.

27 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89.

olmasına rağmen idarî olarak diğerleriyle kıyaslanamaz derecede zor bir bölgeydi. Bu bölgenin aşiret yapısı ve aşiretlerin çıkardıkları olaylar yapılması düşünülen ıslahatları zorlaştırıyordu. Bu aşiretler arasında bulunan Hemevend aşiretinin idaresi son derece zordu ve sürekli idarecilere sorun çıkarıyorlardı. Musul Valisi Tahsin Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen Mart 1882 tarihli yazıda Ziver Bey'in yerine “*muktedir, iş bilen, siyasi ve idarî işlere vakıf bir zatın*” atanması tavsiye edildi. Hatta Ziver Bey'in yerine acilen vekil görevlendirilmesi istendi²⁸. Ancak bu tayin süreci bir yıldan fazla sürüncemede kaldı. Musul Valisi Tahsin Paşa Eylül 1883 tarihinde, Ziver Bey'in artık Süleymaniye'de kalamayacağını ve memuriyetini yürütemeyeceğini ifade ederek yerine görevlendirme yapılmasını bir kez daha ıstirham etti²⁹.

Musul Valisi Tahsin Paşa'nın görevden alınmasını tavsiye etmesine rağmen görevini sürdüren Ziver Bey, “*Süleymaniye kasabasında efrad-ı askeriyenin nehb ve garet gibi hareketlerine engel olup asayişini tekrar sağlayarak*” ahalinin takdirini kazanmıştı. Bu nedenle Ziver Bey'in rütbesi 3 Nisan 1883 tarihinde Mirmiranlığa terfi ettirildi³⁰. Bu tarihten itibaren “*Paşa*” olarak anılmıştır. Süleymaniye Sancağı Mutasarrıflığı'ndan yukarıda izah edildiği gibi istifa etmiş ve bir yıldan fazla görevini sürdürmüş ise de 9 Ekim 1883 tarihinde azledildi. Bundan kısa bir süre sonra Ziver Paşa (26 Aralık 1883) 6.500 kuruş maaşla Aydın Sancağı'na³¹ tayin edildi. Burada 10 ay görev yaptı. Aydın Vilayeti meclis idaresi tarafından tanzim edilen ve Dahiliye Nezareti'ne sunulan 11 Kasım 1884 tarihli mazbatada Ziver Paşa'nın “*müddet-i idaresince bir güne zimmet ve ilişijî olmayıp büsn-i ifâ-yı memûrin eylediği*” ifade edilmişti³².

Suriye Valisi Ahmed Hamdi Paşa'nın³³, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 27 Eylül 1884 tarihli yazıda Akka Sancağı'nın Mısır'a yakınlığı ve stratejik konumu, sancak dahilindeki Taberiye, Safed ve Hayfa kazalarında yabancı/Musevi nüfusun gittikçe arttığı ve mevcut Mutasarrıf Ahmed Salih Efendi'nin yaşlı ve hasta olduğu için görevini layıkıyla yapamadığı gerekçesiyle

28 BOA. DH. ŞFR. 117 / 54.

29 BOA. DH. ŞFR. 119 / 6.

30 BOA. İ. DH. 880 / 70194.

31 Ziver Paşa'nın Ocak 1884-15 Ekim 1884 tarihleri arasında Aydın Sancağı'nda görev yaptığı anlaşılmaktadır. *Aydın Vilayet Sâlnamesi*, R. 1306, Defa: 12, s.29.

32 BOA. DH. SAİD. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89.

33 Ahmed Hamdi Paşa (1826-1885), farklı zamanlarda evkaf, maliye (2 defa), hazine-i hassa ve dahiliye nazırlıkları; sadrazamlık (Ocak-Şubat 1878); Aydın (3 defa), Tuna ve Suriye (2 defa) valilikleri yaptı. En son görev yeri Ağustos 1880-Eylül 1885 tarihleri arasındaki Suriye valiliği idi. Burada görev yaparken öldü. Kunalp, *a.g.e.*, s.39, 57.

değiştirilmesi istenmişti. Hatta mutasarrıfın emrindeki memurların işleri savsakladıkları özellikle yabancılara dair işlerin sürüncemede bırakıldığı, bu durumun konsoloslar ve sefaretler aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne şikâyet edildiğini ilave etmişti. Vali Ahmed Hamdi Paşa, Arabistan bölgesinin “*ahval ve lisana vakıf*” olduğu için Aydın Mutasarrıfı Ziver Paşa veya Girit'e bağlı Kandiye Mutasarrıfı Esad Bey'den birisinin bunlar olmazsa Suriye bölgesini tanıyan Malatya Mutasarrıfı Şakir Bey'in Akka'ya tayin edilmesini talep etti. Vali Ahmed Hamdi Paşa'nın talebi yerinde görülmüş ve 6.000 kuruş maaşla Ziver Paşa'nın Ekim 1884 tarihinden itibaren Suriye Vilayeti'ne bağlı Akka Sancağı Mutasarrıfı olarak görevlendirilmesine karar verilmiştir³⁴.

Ziver Paşa, Akka Sancağı'nda³⁵ bir yıl görev yaptı. Ekim 1885 tarihinde Biga Sancağı (Kal'a-i Sultaniye)³⁶ Mutasarrıflığı'na tayin edildi ve burada 7.5 yıl kadar kaldı. Biga Sancağı'nda iken 28 Eylül 1886'da Rumeli beylerbeyliği payesi verildi³⁷. Biga'da bulunduğu sırada Ziver Paşa'nın Cebel-i Bereket'e tayini gündeme geldi. Adana Vilayeti'ne bağlı Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Mehmed Salih Bey'in çok yaşlı olduğu ve ata binip inemediği için görevini yapamadığı ifade edilmişti. Ziver Paşa'nın gerekli güç ve dinçliğe sahip olduğu gibi Arapça'ya vakıf olması tercih sebebiydi. Bu gerekçelerle Biga ve Cebel-i Bereket mutasarrıflarının becayişleri teklif edilmişti. Ancak yapılan değerlendirmeler sonunda mutasarrıfların görev bölgelerinde kalmalarına karar verildi³⁸. Biga Sancağı, 1888 düzenlemesi sırasında Karesi Vilayeti'nden ayrılarak İstanbul'a bağlı müstakil mutasarrıflık haline getirildiği halde Ziver Paşa memuriyetine devam etmişti. Karesi Vilayeti valisi tarafından her yıl mutad olarak yapılan “*teftiş ve devre çıkma*” vazifesi Biga'nın müstakil hale getirilmesinden sonra Mutasarrıf Ziver Paşa'ya emredilmişti. Ocak 1889'da

34 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89; BOA. İ. DH. 929 / 73660; BOA. DH. MKT. 1345 / 74.

35 Akka sancağının 1865-1918 tarihleri arasındaki mutasarrıfları ve görev süreleri için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s.31-33.

36 Biga 1365 senesinde I. Murad tarafından fethedildi. Önemli bir iskân ve idari bölge olma özelliğini kazanan Biga ve çevresi bir sancak ve sancak merkezi durumundaydı. Biga Sancağı stratejik konumu nedeniyle Kaptanpaşa eyaletine (Cezayir-i Bahr-i Sefid) bağlandı. Biga Sancağı 17. Yüzyılda Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) ve Bayramiçi dahil olmak üzere sekiz kazadan meydana geliyordu. Sancağın Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlılığı 19. Yüzyıl ortalarına kadar sürdü. 1867 senesinde Çanakkale/Kal'a-i Sultaniye Vilayet merkezi yapılmca Biga kazaya dönüştü. 1877 senesinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin merkezi Rodos'a taşınmca Biga Sancağı ise İstanbul'a bağlandı. Ancak 1881 senesinde Karesi Vilayeti'ne dahil edildi. Biga Sancağı veya Kal'a-i Sultaniye Sancağı, 1888 senesinde Karesi Vilayeti'nden ayrılarak Biga Sancağı adıyla İstanbul'a bağlanmıştır. Feridun Emecen, “Biga”, *DİA, Cilt:6*, İstanbul 1992, s.136-137.

37 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89; BOA. İ. DH. 1002 / 79179.

38 BOA. İ. DH. 1050 / 82476, [H. 24.01.1305 / M.12 Ekim 1887]; BOA. DH. MKT. 1462 / 108, [H. 27.02.1305 / M. 14 Kasım 1887].

sancağı teftiş amacıyla dolaşan Ziver Paşa, muhasebeden devriye masrafını talep etti. Ancak 24 Ocak 1889 tarihli cevabı yazıda “*masarifât-ı devriyenin valilere mahsus olduğu ve müstakilen idare olunan elviye mutasarrıflarına şümul olamayacağı*” gerekçesiyle talebi reddedilmiştir³⁹. Ziver Paşa, Kasım 1891’de 6.000 kuruşluk maaşının yeterli olmadığını ifade ederek müstakil mutasarrıflıklar gibi maaşının 10.000 kuruşa çıkarılmasını talep etmişti. Bu talebi “*bütçe haricinde maaş tahsisi irade-i seniyye gereğince yasak olduğu*” gerekçesiyle uygun bulunmadı⁴⁰. Ziver Paşa’nın maaşına zam yapılması iki yıl sonra yine gündeme geldi. Biga’nın stratejik konumu ve Ziver Paşa’nın iyi idaresi sebebiyle mutasarrıflık 10 Aralık 1892’de birinci sınıfa terfi ettirilmişti. Sancak meclisi üyeleri 5 Ocak 1893’te Ziver Paşa’nın 7.5 yıldan fazladır görev yaptığını, onun gayretleri sonucu “*varidat-ı hazinenin tezyidiyle umur ve mesalih-i devletin temşiyeti ve tesviyesine ve emâkin-i emiriye ve hayriye ve müessesât-ı ilmiye ve nafiannın vücûd bulmasına ve dahil-i livada saye-i kudretvâye-i Padişahi’de istirâbat-ı umumiyenin takarrür-i daimesi*”nin mümkün kılındığı gerekçesiyle maaşına zam yapılmasını istediler. Bu talep uygun bulunmuş olmalı ki Biga’da görev yaptığı son aylarda maaşı 7.500 kuruştur⁴¹. 2 Mayıs 1888’de Âli Osmânî nişanının 3. rütbesi, 6 Mayıs 1889’da Mecidî nişanının 2. rütbesi ve 30 Mart 1892 de ise Âli Osmânî nişanının 2. rütbesi tevcih edildi⁴².

Biga Sancağı’nda 7,5 yıl görev yapan Ziver Paşa, 27 Mart 1893 tarihinde öldü. Biga tahrirat müdürünün telgrafında Ziver Paşa’nın gece saat 2’de “*tevesü’-i şiryân-ı ebher-i inşikâktan*” yani “*atar damarının yırtılmasından*” dolayı öldüğü bildirilmişti⁴³. Ziver Paşa öldüğünde ailesi yanında Biga’da bulunuyordu. Hicaz vilayetinin sabık valisi ve Ziver Paşa’nın büyük biraderi Hakkı Paşa, diğer biraderi Midilli Mutasarrıfı Tevfik Paşa’nın 15-20 gün süreyle vefat eden kardeşinin işlerini düzene koymak ve ailesini İstanbul’a göndermek üzere Biga’ya gitmesi için izinli sayılmasını talep etmişti. Hakkı Paşa’nın bu talebi yerinde bulunarak Tevfik Paşa’nın Biga’ya gitmesi için gerekli izin verilmişti⁴⁴. Ziver Paşa’nın ölümü sonrası ailesine maaş bağlanması gerekiyordu. Ancak daireler arası yazışmalar gecikti. Rüşumat, Dahiliye ve Maliye nezaretlerine hitaben gönderilen 17 Temmuz 1893

39 BOA. DH. MKT. 1587 / 61.

40 BOA. İ. DH. 1252 / 98206, [H. 09.04.1309 / M. 12 Kasım 1891]; BOA. DH. MKT. 1901 / 103, [H.13.05.1309 / M. 15 Aralık 1891].

41 BOA. BEO. 120 / 8982; BOA. DH. SAİDd. 1 / 408.

42 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. İ. DH. 1079 / 84656; BOA. İ. DH. 1160 / 90660; BOA. Y. PRK. UM. 15 / 92; BOA. İ. DH. 1269 / 99762.

43 BOA. DH. MKT. 6 / 57.

44 BOA. Y.A.HUS. 272 / 80, [H. 16 Ramazan 1310 / M. 3 Nisan 1893].

tarihli yazıda Ziver Paşa'nın ailesine maaş bağlanmasına dair talebin henüz yerine getirilmediği ve bir an önce gereğinin yapılması istenmişti⁴⁵. Ziver Paşa, meclis kalemlerinde katip olarak başladığı ve 21 yaşında tevliyet maaşı almak suretiyle sürdürdüğü devlet hizmetinde 31 yıldan fazla görev yapmıştı. Öldüğünde ailesine 1.611 kuruş maaş bağlandı. Maaşı oğlu Asaf Bey, kızları Hatice ve Nesime ile eşleri Ganime ve Hatice hanımlara intikal etti⁴⁶.

2-Ziver Paşa'nın Akka Sancağı Hakkındaki Layihası

Ziver Paşa, Süleymaniye Sancağı Mutasarrıfı olarak görev yaparken istifa etmiş ve 9 Ekim 1883 tarihinde azledilmişti. Kısa bir süre açıkta kalsa da 26 Aralık 1883 tarihinde yeni görev yeri olan Aydın Sancağı'na mutasarrıf olarak tayin edildi. Burada Ocak 1884 tarihinde göreve başlayıp 15 Ekim 1884 tarihine kadar bir yıla yakın görev yapan Ziver Paşa, Akka Sancağı'na görevlendirildi. Burasının stratejik konumu, Mısır'a yakınlığı, Taberiye, Safed ve Hayfa kazalarının yabancı (Musevi) yerleşiminin merkezi haline gelmesi, mevcut Mutasarrıf Ahmed Salih Efendi'nin işleri layıkıyla yapamaması ve yabancı devlet sefaretlerinin artan şikâyetleri Ziver Paşa'nın bölgeye gönderilmesine neden olmuştu. Ziver Paşa'nın Arabistan bölgesinin ahval ve lisanına vakıf olması ve daha önce bu bölgelerde çeşitli görevlerde bulunmuş olması da tercih sebebiydi⁴⁷. Ziver Paşa, Akka Sancağı'nda bir yıl görev yaptı. 29 Ekim 1885 tarihinde Biga Sancağı (Kal'a-i Sultaniye) Mutasarrıflığı'na tayin edildi⁴⁸. Mutasarrıf Ziver Paşa'nın Akka'da bulunduğu zamanlar yasak olmasına rağmen Musevilerin Filistin bölgesine yerleşmek için arazi satın aldıkları döneme rast gelmiştir. Rusya ve Romanya'dan sınır dışı edilen Yahudiler'in Filistin'de kanunsuz olarak mülk edindiklerine dair şikâyetler İstanbul'a ulaşmaktaydı. Cebelü'l-Kermel denilen 15.000 dönümlük arazi Belediye Reisi Mustafa Efendi ve idare azası Necib Efendi İlyasî'nin müdahalesiyle Deyrü'l-Kermel ruhbanlarına Fransa namına satılmıştı. Bunun üzerine önce Almanlar daha sonra da İngilizler aynı miktarda arazi satın aldılar. Bu arazilerdeki bina ve kiliseleri tamir ve inşa ettirdiler. Ziver Paşa zamanındaki bu kanun dışı uygulamalara karşı Nasıra'nın sabık kaymakamı hükümet tarafından vekil tayin edilerek ele geçirilen arazilerin iadesi için dava açıldı. Davanın olumlu neticelenmesi aşamasına gelindiği sırada yayınlanan bir emirname ile dava ertelenmiş ve Cebelü'l-Kermel arazisinin geri alınması

45 BOA. BEO. 240 / 17927.

46 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89.

47 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89; BOA. İ. DH. 929 / 73660; BOA. DH. MKT. 1345 / 74.

48 BOA. DH. SAİDd. 1 / 408; BOA. ŞD. 924 / 89.

mümkün olamamıştı. Bu meselede dahli olduğu düşünülen Ziver Paşa ise Biga'ya tayin edilerek bölgeden gönderilmiştir⁴⁹.

Ziver Paşa, Akka'dan ayrılmadan önce 23 Eylül 1885 tarihinde “Akka Sancağı'nın ıslahı ve tarihi hakkında bir layiha” kaleme aldı⁵⁰. Akka Sancağı'nın geçmişteki mamur ve gelişmişlik düzeyine nasıl çıkarılması gerektiğini ifade etmek üzere layihayı kaleme aldığını belirtmişti. Ayrıca bunu vatanın menfaatine yaptığını, herhangi bir çıkarı ve beklentisinin olmadığını vurgulamıştı. Akka'da göreve başladığı günden itibaren gördüğü ve tespit ettiği eksiklikleri ifade ettiğini belirterek bu hususlara vilayet Maliye Müfettişi Tahsin Efendi'nin de şahitlik edeceğini eklemişti. Ziver Paşa, kaleme aldığı layihayı Suriye Vilayeti Valisi Ahmed Hamdi Paşa'ya takdim etmek ve onun mükafatına nail olmak istemişti. Fakat Vali Ahmed Hamdi Paşa'nın Akka'ya gelir iken Beyrut'ta ölmesi üzerine kaleme aldığı layihayı İstanbul'da ilgili makama sunmuştur. Layihanın girişinde Akka Sancağı ile ilgili tavsiye ve görüşlerinin dikkate alınabilmesi için daha önce görev yaptığı Aydın Sancağı'nda gerçekleştirdiği imar, iskân ve diğer faaliyetlerini maddeler halinde sıralamıştı. Bir nevi “yaptıklarım yapacaklarının göstergesidir” diyerek şu başlıkları sıralamıştı:

1-Nefs-i Aydın'da yeni inşa ve tamir ettiği kadın ve erkeklere mahsus 45 yataklı Gureba hastanesi⁵¹.

2-Gureba hastanesinin masrafını karşılamak için 25.000 gaz sandığı konulabilen bir gazhane inşası⁵²

3-İstasyondan hükümet dairesine kadar yol/cadde

4-Nazilli kazasının ulaşımını kolaylaştıracak aşağı ve yukarı yönlerde şose yol yapımı⁵³

49 BOA. Y. PRK. AZJ. 27 / 39; Aynı belge için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2009, s.269-274.

50 BOA. ŞD. 2275 / 10.

51 Aydın Sancağı Gureba hastanesinin R.1307 / H. 1308 / M. 1891 yılına verilerinde Cerrah Hasan Efendi olarak görülmektedir. *Aydın Vilayet Sâlnamesi*, (R. 1307 / H. 1308), TTK, Ankara 2010, s.152.

52 Aydın vilayetinin merkezi konumundaki İzmir şehrinde 28 Kasım 1859 tarihinde İzmir Osmanlı Havagazı Kumpanyası adıyla bir şirket kurulmuştu. İmtiyaz sahibi Mösyö Henry Endes idi. İzmir şehrinde Mösyö Edraves vasıtasıyla teşkil olunacak kumpanya gaz fenerleri üretecek olup 12 maddelik imtiyaz şartnamesi vardı. *Aydın Vilayet Sâlnamesi*, (H. 1304), Defa: 10, s.243-247.

53 Nazilli ile Bozdoğan arasında yapılacak olan yola ait 21 Kasım 1884 tarihli bir plan ve kroki mevcuttur. Bkz. BOA. PLK.p. 3901; Vilayet genelinde 1883 senesinde başlayan ve 1884 senesinde bitirilen toprak yol ve şose çalışmaları vardı. Nazillî'den Bozdoğan'a kadar yapılan yolun uzunluğu 28.500 metre, düzeltilmiş toprak yol 10.000 metre ve şose yol ise 1.000 metredir. *Aydın Vilayet Sâlnamesi*, (H. 1302 / R. 1300), Defa: 7, s.265-266.

5-Senelerdir çadır altında kalmış olan Yörük aşiretlerinin iskânı⁵⁴

6-Ekili tarım arazilerine zarar veren çekirgenin itlafı⁵⁵

7-Söke kazasında belediye gelirleriyle satın alınan ve tamir edilen hükümet konağı⁵⁶

8-Söke'de inşa olunan Gureba hastanesi⁵⁷

-
- 54 Göçebe Yörük aşiretlerinin yaylak ve kışlaklar arası yerleşimlerindeki geliş-gidişleri Devletin vergi, askerlik, güvenlik ve tarım-orman alanlarına zarar verilmesi gibi sorunlarla karşılaşmasına neden oluyordu. Özellikle Aydın vilayeti genelindeki aşiretlerin neden oldukları sorunlar belli bölgelere iskânlarını gündeme getirdi. Aydın Valisi olarak Haziran 1883 tarihinde göreve başlayan Raşid Naşit Paşa, aşiretleri geniş çaplı iskâna tabi tuttu. İstanbul'a gönderdiği 22 Şubat 1884 tarihli bir yazıda 1883 senesinin sonlarına doğru 6.712 hanede 31.506 aşiret mensubunu iskân ettiğini belirtmişti. Bu iskân sırasında Aydın Sancağı'nda 1.432 hanede 7.360 kişi iskân edilmişti. Göçebe aşiretlerin vilayet genelinde iskânları devam etmiş ve 1885 senesinde ise 9.397 hanede 66.237 kişinin iskânı gerçekleşmiş, 46 kaza ve nahiyede 2.427 yeni veya mevcut köy ortaya çıkmıştı. Aydın Sancağı'na 1883 senesinde yapılan iskânlarda Tekeli aşireti Tire'nin Dağbeyi Köyü civarındaki Selatin Boğazı denilen mahalle yerleştirildi. Hatta Tekeli aşiretinin bir kısmı da Aydın Sancağı'na bağlı Bozdoğan ile Söke Kazası'nda iskân edilmiştir. 1884 senesinde Söke Kazası'nda 448 haneye 3.151 kişi, 1885 senesinde ise 704 hanede 3.600 kişi yerleştirilmiştir. Aydın Sancağı genelinde Söke'nin dışında Nefs-i Aydın, Köşk, Sobuca, Karahayıt, İnebad, Atça, Kuyucak, Sultanhisarı, Karacasu, Nazilli, Bozdoğan ve Çine kazaları iskân sahasıydı. Bkz. Erdoğan Keleş, "Aydın Vilayetinde Aşiretlerin İskân ve Sorunlar (19. Yüzyılın İkinci Yarısı)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, Yıl:26, Sayı:48 (Nisan 2020), s.211-242; Çine Kazası'nın Bedirler köyü civarına iskân edilen Çakal aşiretinin oluşturduğu köye Orhaniye namı verilmiştir. *BOA. İ. DH. 990 / 78213*, [M. 16 Mayıs 1886]; *BOA. DH. MKT. 1355 / 90*, [H. 13 L 1303 / M. 15 Temmuz 1886].
- 55 Tarım alanlarına zarar veren doğal afetlerin başında çekirge istilası gelmektedir. Biyolojik kökenli çekirge afeti ahalinin ekili alanlarına zarar vererek büyük maddi kayıplara ve kıtlığa neden olmaktadır. Arşiv kayıtlarında "beliyye" yani "felaket, keder, tasa kasâvet, bela ve afet" manasında tarif edilmiştir. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren yaygın olarak görülen çekirge istilalarıyla mücadele etmek amacıyla uçkun haline gelmeden tohumlarının toplattırılması, çekirge görülen arazilerin sürülmesi ve yakılması, kuşlar yoluyla imha etme, çinko levha yöntemi, zehir kullanmak ve makineler yoluyla yok etmek gibi farklı usuller uygulanmıştır. Aydın vilayetinin genelinde görülen çekirge istilaları 19. Yüzyıl ortalarında Aydın Sancağı'nda da oldukça etkili olmuştur. Bkz. Merve Aydın, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Aydın Vilayeti'nde Çekirge İstilaları*, MSKÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2018; Mesela 1851'de Kütahya, Aydın ve Ayvalık'ta, 1868 senesinde ise Aydın sancağının bazı kazalarında çekirge istilası etkili olmuştur. Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, Libra, İstanbul 2010, s.88-92.
- 56 1884 senesine ait sâlnamede yeni inşa edilen veya tamir olunan hükümet konakları arasında Söke kaymakamlık konağı da yer almaktadır. *Aydın Vilayet Sâlnamesi*, H. 1302 / R. 1300, s.267.
- 57 1884 senesine ait Aydın Vilayet Sâlnamesi'nde Aydın Sancağı'na bağlı Söke Kasabası'nda İslam ahali için Gureba hastanesi inşasına başlandığı ve kısa sürede bitirileceği ifade edilmiştir. Vilayet genelinde yeterli tabip olmaması sebebiyle çeşitli hastalıklar yaygın olarak görülmüş ve hastalar tedavi edilmediği için salgınlar ortaya çıkmıştır. Özellikle frengi salgını her tarafı yayılmıştır. Maaşları belediye gelirlerinden ödenmek üzere her kazaya bir tabip ve bir sıhiye müfettişi tayin edilmesi düşünülmüş ise de bazı belediyelerin gelirlerinin düşük olması nedeniyle vilayet genelinde 22 kazada tabip görevlendirilmiştir. Aydın sancağına bağlı Aydın kasabası, Nazilli, Söke, Kuşadası, Tire ve Bozdoğan kazalarına birer tabip tayin edilmiştir. *Aydın Vilayet Sâlnamesi*, H. 1302 / R. 1300, s.262-264.

9-Perişan bir halde kalan Çerkes muhacirlerinin iskânı ve boş arazilerden köy teşkili

10-Çine kazası merkezine yakın bir mevkide Kiroba çiftliği⁵⁸ arazisinin cüzi bedel ile satılmasına engel olunarak Rumeli muhacirlerinin iskânıyla bir kasaba haline getirilmesi, bir cami ve mektep inşa edilerek adının Hamidabad olarak değiştirilmesi ve kaza merkezi yapılması⁵⁹.

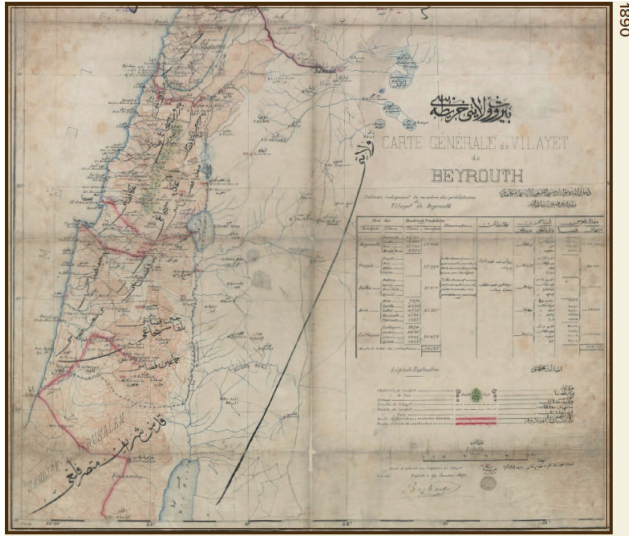
Ziver Paşa, kaleme aldığı layihasının ilk kısmında Akka Sancağı'nın tarihi, siyasi, ekonomik durumu ve imarı hakkında genel bilgiler vermiştir. Layihada daha sonra sırasıyla Akka, Hayfa, Nasıra, Taberiye ve Safed kazalarına dair bilgiler yer almıştır.

2.1.Akka Sancağı hakkında

Akka Sancağı'nın coğrafi sınırları batıdan deniz sahili, kuzeyde Beyrut Sancağı, doğuda Şeria nehri, güneyden ise Kudüs ve Belka sancakları ile çevriliydi. Sancak arazisinin Beyrut sınırındaki deniz kıyısından başlayıp öküz boyunuzu şeklinde kuzeyden güneye Nablus/Belka hududundaki Nef'iyata kadar uzaklığı 18 saattir. Safed'e bağlı Marc ibn Amir yoluyla Nasıra ve oradan Taberiye Gölü'nün Havran Sancağı tarafındaki sahilinden ve Batiha üzerinden Safed'e bağlı Cisir-i Benan-ı Yakup ve buradan Beyrut Sancağı'ndaki Bilad-ı Beşar hududu ve Alme adlı köy üzerinden Akka sahiline kadar olan sancak arazinin genişliği 68 saattir.

58 Kiroba çiftliğine iskân edilen muhacirlerin vekili olarak Tırnovi Mehmed 11 Mayıs 1882 tarihli dilekçesinde bu arazinin geniş ve yerleşime uygun olduğunu ve kendilerine satılması için müzayedeye çıkarılmasını istemiştir. Fakat Kiroba, Sarıoğlu, Kahraman, Karagollar, Soğancılar ve Evciler karyesi muhtar ve ahalileri çiftlik arazisinin satışına 15 Mayıs 1882 tarihinde itiraz ettiler. Dilekçelerinde Kiroba çiftliğine 60 hane muhacir iskân edildiğini, emlak-ı hümayuna ait olan bu araziden geçimlerini temin ettiklerini ve kendilerinin bir dönüm arazisi yok iken muhacirlere arazi verilmesinin adaletle bağdaşmadığını ileri sürdüler. Toplam 1700 dönüm civarındaki bu arazinin ancak 800 dönümünün ziraata elverişli olduğunu, kalan arazinin ise hayvan otlatıkları meralardan ibaret olduğunu ifade ederek çiftlik arazinin bir kısmında 150 senedir diktikleri bağ ve bahçeler bulunduğunu ileri sürerek müzayedeye karşı çıkmışlardı. Köy muhtarı ve ahalilerinin itirazı yerinde bulundu. 11 Eylül 1882 tarihinde Şura-yı Devlet'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Kiroba çiftliği denilen arazinin muhacirine satılması yerine misafiren iskânlarına karar verilmiştir. *BOA. ML. EEM. 66 / 3*; Şura-yı Devletten Aydın vilayetine gönderilen yazıda Kiroba çiftliği ile bu çiftlik civarındaki Sağma, Karahayıt, Dürrizade ve Sultan çiftliği denilen arazilerin 9 Nisan 1879 tarihinde muhacirin iskânına terk ve tahsis edildiği belirtilerek aradan geçen zamana rağmen adı geçen dört çiftlik arazisine hiçbir muhacir iskân edilmemiş olmasının sebebinin ne olduğu, bu arazilerin idaresi, hasılat ve gelirlerinin durumu sorulmuştu. Ayrıca bunlara benzer başka boş çiftlik ve emlak olup olmadığına dair bilgi istenmiştir. *BOA. ML. EEM. 66 / 26*, [R. 23.08.1298 / M. 4 Kasım 1882].

59 Hamidabad Kasabası'nda iskân edilen muhacirlerden teşkil olunan mahalle Şevketiye ismi verilmiştir. *BOA. DH. MKT. 1355 / 90*, [H. 13 L 1303 / M. 15 Temmuz 1886]; Kiroba daha sonra Hamidabad adını aldı. *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekaleti, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s.174.

Resim 1: 1890 tarihli Beyrut Vilayeti idari taksimatını gösteren ve Başmühendis Beşare tarafından yapılan harita⁶⁰

Arazisi son derece verimli olup verimlilik bakımından Beyrut Vilayeti içinde Havran'a göre ikinci sırada olsa diğer sancaklara göre birinci sıradadır. Memleket genelinde nüfus sayımı yapılmasına rağmen sancak nüfusu aşiretler ve yabancılar nedeniyle henüz tamamlanamamıştır. Eski nüfus sayımlarına göre üçte biri Müslüman ve geri kalanı gayri müslim olmak üzere Akka Sancağı'nın nüfusu 100.000⁶¹ civarındadır. Sancağın geçmiş zamanlarından kalma ve savunma amaçlı kaleler ve kuleleri ile birlikte ekilebilir arazisinin genişliği 1.386.395 dönümdür. Cezzâr Ahmet Paşa⁶² zamanında Suriye

60 *Osmanlı Filistinini Yer İsimleri Kılavuzu ve Atlası (1516-1917)*, s.179.

61 Osmanlı Devleti 1881 senesinde genel nüfus sayımı kararı almış ancak 1882 senesinde sayıma başlanabilmştir. İlk veriler ulaşımı kolay bölgelerden 1884/1885'te geldi. Pek çok vilayette sayımların 1886/87 senesine kadar tamamlanamadığı veya kayıt düzeni kurulamadığı anlaşılmaktadır. Sadrazam Cevat Paşa, 17 Ağustos 1893 tarihinde sayımın tamamlanması için baskı yapan Sultana kayıtları takdim etmiştir. 1893 senesinde tamamlandığı kabul edilen bu sayım 19. Yüzyılda derlenmiş olan en eksiksiz ve güvenilir kayıt olarak kabul edilir. Buna göre Beyrut vilayetinin genel nüfusu Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler, Katolikler, Yahudiler, Latinler, Protestanlar ve diğer gruplar olmak üzere 568.014 olup, Akka Sancağı'nın nüfusu ise 75.882'dir. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.72-73, 168-169; Beyrut vilayeti dahilindeki Akka Sancağı'nın genel nüfusunun 1884-86 yıllarında 77.189; 1892-93 senesinde 83.609; 1896 senesinde ise 66.975 olarak verilmiştir. Nüfus verileri ile ilgili bkz. Aydın, *a.g.e.*, s.57-58; *Salname-i Vilayet-i Beyrut*, (H. 1311-1312 / R. 1310), s.429; Cuinet, *a.g.e.*, s.93.

62 Cezzâr Ahmed Paşa, Bosnalı olup Akka savunmasıyla ün yapmış Osmanlı valisidir. İstanbul'a geldikten sonra Hekimoğlu Ali Paşa'nın maiyetine girmiş ve onun ikinci Mısır valiliğinde hizmetinde bulunmuştur. Hekimoğlu'nun infisalinden sonra Mısır'da kalarak Abdullah Bey'e intisap etmiştir. Bahire sancak beyi iken isyan eden 70 kadar urban reisini öldürüp başlarını

Vilayeti'nin merkezi olan Akka kasabası ve kalesi deniz kıyısında ve yarımada şeklinde olup limanın kuzey yönündedir. Akka şehri, kalesi ve çevresi kara tarafından oldukça korunaklıdır. Deniz tarafındaki sur ise Mısırlıların (Memlükler⁶³) bu bölgeden çıkarılması sırasında yapılan savaşlarda harap olmuştur. Lübnan ümerasından Emir Fahreddin⁶⁴ zamanında itibaren aradan geçen sürede limanın bazı yerleri deniz seviyesinin 2-2.5 arşın derinliğine kadar yıkılmıştır. Liman temellerinin bazı kısımları sağlam olsa da karakol kuleleri tamire muhtaçtır. Bu haliyle Akka limanı kapasite bakımından 2.000-3.000 kilelik birkaç gemiyi barındırabilecek büyüklüktedir. Hatta limanın temizlenmesi halinde 100 parçalık büyük gemileri alabilecek durumdadır. Akka limanı geçmişte Acemlerle-Mısırlılar (Memlükler) arasındaki savaşların dışında Fenikeliler, Romalılar ve Sibylla⁶⁵ krallığı zamanında harap hale gelse

---

Mısır'a Abdullah Bey'e gönderince "deve kasabı" manasına gelen "Cezzâr" lakabı verilmiştir. Cezzâr Ahmed Paşa, 1771'de Rus donanmasının Beyrut önlerindeki hareketine engel olmuş ve önce Akka muhafızı sonra da vezaretle Sayda eyaletine tayin edilmiştir. 1780 senesinde emirül-hacılık vazifesiyle Şam'a vali oldu. Hem Sayda hem de Şam valiliği sırasında Akka kalesinde oturmuş ve kaleyi tahkim ettirmiştir. 1798 senesinde Napolyon Bonapart, Mısır'ı işgali sonrası Akka'ya saldırınca müdafaada başarılı olmuştur. Şöhreti artan Cezzâr Ahmed Paşa, 1802'de Yafa'yı ele geçirince isyankar olarak görülmüş ise de Vahhabi isyanının bastırılmasındaki gayreti nedeniyle affedilmiştir. Hatta Hicaz seraskerliği ile Şam eyaleti kendine tevcih edildi. Emirül-hac vazifesinde iken 23 Nisan 1804 tarihinde öldü. M. C. Şahâbeddin Tekindağ, "Cezzâr Ahmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi, Cilt: 3*, MEB, Eskişehir 1997, s.156-158.

- 63 Mısır'da Eyyûbî ordusundaki Türk asıllı azatlı emirler tarafından kurulan ve Türk devleti olarak adlandırılan Memlükler (Kölemenler), Bahri Memlükleri (1250-1382) ve Burcî Memlükleri (1382-1517) olmak üzere iki dönemde incelenir. Haçlıların hakim olduğu Akka, el-Melikü'l-Eşref Halil (1290-1293) zamanında fethedilerek Memlük hakimiyetine geçti. Yavuz Sultan Selim, 13 Nisan 1517 tarihinde Ridaniye Savaşı'nda Memlük hakimiyetine son vererek Mısır'ı Osmanlı topraklarına kattı. İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA, Cilt: 29*, Ankara 2004, s.90-97.
- 64 Lübnan'ın güçlü Dürzi ailelerinden olan Ma'noğullarının reisi Emir Korkmaz'ın oğlu olup 1572'de doğdu. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında ailenin başında olup Osmanlı hakimiyetini kabul eden dedesinin adını almış ve II. Fahreddin diye anılır. Babasının 1585'te ölmesi üzerine Marûnî Hâzin ailesinin yanına gönderildi. Burada kısa sürede Dürzî emirleri arasında sıvırılmış ve Safed sancak beyliği verilmiştir. Emir Fahreddin uzun zaman bölgedeki diğer aileler ve liderlerle hakimiyet mücadelesi vermiştir. Ancak asi konumuna düşünce yakalanarak İstanbul'a gönderilmiş ve 13 Nisan 1635'te idam edilmiştir. Avrupalı devletlerle kurduğu yakın işbirliği onun modern Lübnan'ın kurucusu olarak anılmasına neden olmuştur. Bkz. Feridun Emecen, "Fahreddin, Ma'noğlu", *DİA, Cilt: 12*, İstanbul 1995, s.80-82.
- 65 Kraliçe Sibylla (1160-1190): Sibylla, 1162-1174 yılları arasında Kudüs Krallığı'nın yöneten ve Frank asıllı Anjou hanedanlığına mensuptur. Sibylla oğlunun 1186'da ölümü üzerine kocası Guy Lüzinyalı ile birlikte tahta geçti. Guy Lüzinyalı evlilik yoluyla Kudüs Kralı olmasına rağmen meşru hükümdarlık hakkı kalıtsal olarak Sibylla'ya aitti. Guy Lüzinyalı'nın Hıttin Savaşı'nda esir düşmesi üzerine 1187'de Sibylla Akka'yı Kudüs Krallığı'nın başkenti ilan ederek buraya çekildi. Kraliçe Sibylla çıkan bir salgın hastalık neticesinde 25 Temmuz 1190'da öldü. (<https://kadirimsehir.kudus.com/madde.asp?liste=3&cat=36&item=462>) (erişim tarihi: 02.06.2024); Kudüs Krallığı hükümdarı IV. Baudouin, Mart 1885'de ölünce yerine ablasının oğlu V. Baudouin çıktı. Henüz çocuk yaşta olan kral bir yıl sonra ölünce yerine annesi Sibylla ile kocası Guy de Lusignan (Guy Lüzinyalı) yönetime el koydular. 1187 Hıttin Savaşı sonucunda Selâhaddin Eyyûbî hızla Kudüs ve civarını ele geçirdi. Işın Demirkent, "Kudüs-Haçlılar Dönemi", *DİA, Cilt: 26*, Ankara 2002, s.329-342.

de bundan 40-50 sene öncesine kadar Suriye bölgesine gelip giden gemilerin sığınma ve demir atma noktası olarak şöhret yapmıştı. Akka limanının bir tarak vapuruyla temizlenmesi ve rıhtımının mevcut temeller üzerine yeniden inşası halinde Suriye sahillerinde fırtınalı havalarda vapur ve gemilerin sığınak noktası olacaktır. Çünkü bu sahilde böyle bir konuma ve büyüklüğe sahip başka bir liman yoktur. Bu özelliği nedeniyle gelecekte İzmir limanı ile yarışabilecek bir kapasiteye sahip olacaktır. Limanın bu hale gelmesi için 25.000 lira masraf yapılması gerekiyordu.

Resim 2: Akka'da inşa olunan Liman Dairesi'nin açılışı⁶⁶

Geçmiş zamanlarda Sibyllayun'un Akka'yı ele geçirmesi ve Sultan Selâhaddîn Eyyübî'nin⁶⁷ onları bölgeden çıkarmasının üç sebebi vardı:

66 İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA779-23/13.

67 Haçlılara karşı mücadelesiyle tanınan İslam kahramanı, Eyyübîler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır (1171-1193). 1138'de Tikrit'te doğdu. Babası Necmeddin Eyyüb olup Selçukluların Tikrit valisiydi. Devlet idaresinde hızla yükselen Selâhaddîn Eyyübî, 3-4 Temmuz 1187'de Hittin Savaşı'nda Haçlı ordusunu mağlup etti. Filistin bölgesinde Taberiye, Akka, Nablus, Askalan, Remle ve Gazze'yi ele geçirdi. 2 Ekim 1187 tarihinde ise Kudüs'ü fethetti. Haçlılar ile uzun savaşlar yapan Selâhaddîn Eyyübî, 4 Mart 1193'de Dimaşk'ta öldü. Bu tarihte Mısır, Libya, Yemen, Filistin, Suriye ile Malatya ve Ahlat'a kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ve Hemedan'a kadar Kuzey Irak'ta onun adına hutbe okunuyordu. Yerine büyük oğlu el-Melikül'l-Efdal Ali geçti. Selâhaddîn Eyyübî geniş bir alanı kapsayan siyasî birlik kuran

Birincisi, Akka Sancağı Port-Said limanına kadar Suriye'nin deniz kıyısındaki en önemli mevkiisi olup vilayetin her tarafına hakim bir savunma noktasıydı.

İkincisi, Hıristiyanlık ve Musevilik dünyasının en aziz ve kutsal şehirlerine yakındı.

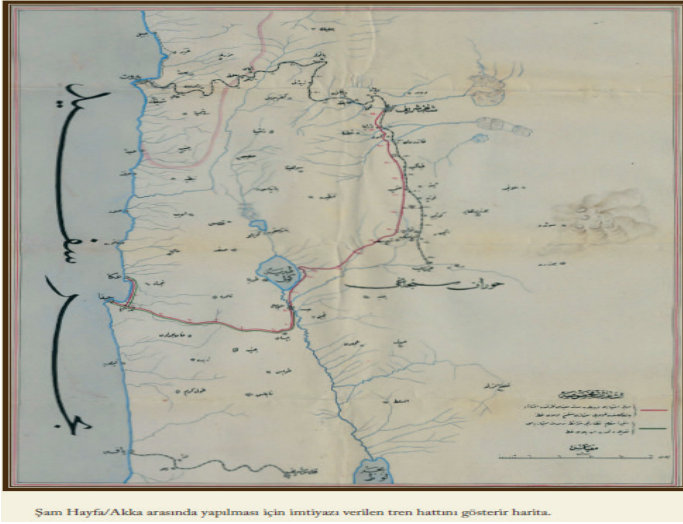
Üçüncüsü, vilayetin her noktasından başlayıp Kudüs ve Belka üzerinden Mısır'a kadar uzanan ticari bir konuma sahipti. Bu üç özelliği nedeniyle Fenikeliler ve Sibyllayun zamanında başlayan Akka'nın büyümesi nüfusunun artmasına neden olmuştur. Ancak bölgenin zaman içinde Sultan Selâhaddîn Eyyûbî, Melikü'l-Eşref⁶⁸, Napolyon Bonapart⁶⁹, Cezzâr Ahmed Paşa ve Mısırlı İbrahim Paşa'nın⁷⁰ saldırısı ve işgallerine uğramasıyla birlikte mamuriyeti yok olmuş, göçler sonucunda nüfusu ise 100.000 civarına düşmüştür.

---

büyük bir devlet adamıdır. Bu siyasî birlik Eyyübîler'in ardından Memlûklerle devam etmiş, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Kahire'yi ele geçirmesiyle son bulmuştur. Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî", *DİA*, *Cilt: 36*, İstanbul 2009, s.337-340.

- 68 El-Melikü'l-Eşref Selâhuddîn Halil b. Kalavun, Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un oğludur. 1267-68 senesinde doğdu. El-Melikü'l-Eşref Halil, babası Kalavun'un Akka seferi sırasında ölümü üzerine 11 Kasım 1290'da tahta çıktı ve 13 Aralık 1293 tarihine kadar tahtta kaldı. Selâhaddîn Eyyûbî'nin Akka'yı 1187'de fethinden kısa süre sonra Akka kalesi ve civarı 1191'de Haçlıların eline geçmişti. 1291 senesinde el-Melikü'l-Eşref tarafından bir kez daha fethedildi. Abdülkerim Özeydin, "Halil b. Kalavun", *DİA*, *Cilt: 15*, İstanbul 1997, s.319-320.
- 69 1789 Fransız devrimi sonrası başlayan süreçte İtalya ordusu başkumandanı tayin edilen Napolyon Bonapart, 1797 Campo-Formio anlaşması sonrası şöhreti artmış bir şekilde Fransa'ya döndü. Napolyon Bonapart, İngiltere'nin dize getirilmesi için sömürgelerinde yenmek düşüncesiyle Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Mısır'ı işgale karar verdi. 19 Mayıs 1798'de büyük bir donanma ile Doğu Akdeniz'e açıldı. 2 Temmuz'da İskenderiye ve 25 Temmuz'da ise Kahire'ye ayakbaştı. Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere ile yaptığı anlaşmalarla N. Bonapart'a karşı başarılı oldu. 1 Ağustos 1798'de Ebukır'da donanması İngilizler tarafından yakılan N. Bonapart, son çare olarak Suriye üzerinden İstanbul'a yürümeye kalkıştı. Aralık 1798'de Mısır'dan hareket ederek 20 Şubat 1799'da Elarişi'yi ve 24 Şubat'ta Gazze'yi aldı. Yafa'yı da ele geçirdikten sonra 24 Mart 1799'da Akka'yı muhasara etti. Cezzâr Ahmet Paşa, Akka savunmasıyla görevliydi. Akka'ya son defa saldıran N. Bonapart 5 Mayıs 1799'da başarısız olarak muhasarayı kaldırdı. Akka önlere çekilen N. Bonapart önce Mısır'a geçmiş daha sonra 23 Ağustos 1799'da Fransa'ya dönmüştür. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, TTK, Ankara 1983, s.21-43.
- 70 Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın büyük oğlu olup 1789'da Kavala'da doğdu. Babasının Mısır valiliği sırasında Kahire kalesinin idaresini üstlendi ise de Eylül 1806'de babası tarafından vergiye karşılık rehine olarak İstanbul'a gönderildi. İbrahim Paşa, 1807 senesinde İstanbul'dan Mısır'a dönerek Mısır defterdarı oldu. Vehhabi isyanlarını bastırarak hac yollarının güvenliğini ve Kızıldeniz ticaretinin Mısır'ın kontrolüne geçmesini sağladı. 1819'da Cidde sancağı ile birlikte Habeş valiliği ve Mekke şeyhülharemi tayin edildi. Yunan isyanı sırasında Mora valisi olarak ordu ve donanma ile birlikte Mora'ya geldi. 20 Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasının imhası sonrası Babiali'nin izni olmaksızın Ağustos 1828'de Mora'dan ayrıldı. Mora'daki tutumu sonrası Babiali ile arası açılan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın bağımsız davranışları karşısında II. Mahmud, Suriye bölgesini isteyen İbrahim Paşa'ya Girit valiliğini verdi. Vehhabi isyanının bastırılmasına tayin edilen İbrahim Paşa'ya Mekke Emirligi verildi. Mehmed Ali Paşa, Suriye bölgesine göz diktiğinden oğlu İbrahim Paşa'yı bölgeye gönderdi. İbrahim Paşa, 2 Kasım 1831'de Yafa'ya çıkarak Hayfa, Kudüs ve Nablus'u aldı.

Akka Sancağı, Havran, Şam-ı Şerif, Beyrut, Kudüs ve Belka sancaklarıyla sınırdaş ve ulaşımı diğerlerine göre kolaydı. Bu nedenle mamuriyeti için iki önemli adım atılmalıdır. *Birincisi*, ileride kumpanyanın (şirketin) büyümesi ve şimendifer (demiryolu) hattının işletilmesi halinde Akka'dan başlayıp doğuda Havran üzerinden Şam'a ve güney tarafında ise Belka'ya kadar uzanacak muntazam şose yollar yapılmalıdır⁷¹. Bu dört sancak dahilindeki kaza merkezlerinde kur'a usulüyle belirlenecek şekilde Beyrut ve Trablus'ta olduğu gibi yolcu ve yük arabaları işletilmelidir. Bunun için amacı vatana hizmet etmek olan bir kumpanya teşkili gerekmektedir.

Resim 3: Şam-Hayfa/Akka arasında yapılması için imtiyazı verilen tren hattını gösterir harita⁷²

Direnış gösteren Akka'yı denizden ve karadan muhasara ederek 26 Kasım'da ele geçirdi. Daha sonra ilerleyişine devam eden İbrahim Paşa, Osmanlı kuvvetlerini yenerek Konya'ya kadar ilerledi. Mayıs 1833 senesinde Mehmed Ali Paşa, Kütahya ölerinde bulunan oğlu İbrahim Paşa'ya Halep ve Şam'dan başka Adana'nın bırakılmasını kabul etti. Akka ve civarı 1840 senesinde kadar İbrahim Paşa idaresinde kaldı. 10 Eylül 1840'da Osmanlı-İngiltere ve Avusturya müttefik donanması Beyrut'a çıkarak kısa sürede Sayda, Hayfa ve Akka'yı ele geçirdi. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *DİA, Cilt: 21*, İstanbul 2000, s.330-333.

71 Mutasarrıf Ziver Paşa'nın yapılmasını düşündüğü Akka'dan-Şam'a kadar uzanacak demiryolu hattı ilk defa 1882 senesinde gündeme geldi ancak bu girişim sonuçsuz kaldı. İkinci defa 1890 tarihinde gündeme gelmiş ve imtiyazı İngiliz John Robert Pilling'e verilmiştir. Fakat sermaye sorunu nedeniyle uzun zaman inşaatı başlatılmamış. Nihayet Nafia Nezareti'nin öncülüğünde Alman, İtalyan, Avusturya ve Osmanlı mühendislerinin gözetiminde başlayan çalışmalar Ekim 1905 tarihinde sona erdi. Hayfa'dan kalkan ilk tren 19 Mart 1906'da Şam'a ulaşmıştır. Aynı şekilde Beyrut-Şam ve Havran (Müzeyrib) demiryolu ise 1906 senesinde açıldı. Ali Akyıldız, *Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi*, Timaş yayınları, İstanbul 2019, s.207-212; Ufuk Gülsoy, *Kutsal Proje Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları*, Timaş yayınları, İstanbul 2010, s.51-52.

72 *Osmanlı Filistini Yer İsimleri Kılavuzu ve Atlası (1516-1917)*, s.218.

İkincisi ise deniz ticaretinin gelişmesi amacıyla bir kumpanya teşkil edilerek İzmir limanı gibi işletilmelidir. Bu hususların gerçekleşmesi halinde yolcular Akka'dan Şam ve Belka'ya 10 saatte ulaşacaktır. Aynı şekilde ticaret malları ise 24 saatte Şam ve Belka'ya, 10 saatte ise Havran'a varacaktır. Demiryolu ve denizyolu sayesinde adı geçen sancaklar ve yol güzergahındaki kazalara ulaşım kolaylaşacak, bölge Suriye sahillerine gelip-giden gemilerin uğrak noktası ve sığınağı haline gelecektir. Akka kalesi şehrin nüfusuna oranla küçük olduğundan Babıali, kalenin dışında bina inşasına ruhsat vermiştir. Hatta Suriye Valisi Ahmed Hamdi Paşa, Erkân-ı Harbiye Dairesi'ne yaptırdığı yeni şehir haritalarını Akka'ya getirdiği sırada Beyrut'ta öldüğünden girişimi yarım kalmıştır.

Resim 4: 1899 tarihli harita Babriye Harita Dairesi memurları Muhyiddin ve Fethi Efendiler tarafından yapılmıştır. Harita Akka ve Hayfa kasabaları ile kasabalara gelen yolları, akarsuları ve arazileri göstermektedir.⁷³

Kısacası yukarıda zikredildiği üzere demiryolu inşası ve limanın tamiri halinde Akka Sancağı eski şöhretine kavuşacak hatta şose yolun demiryoluna çevrilmesi halinde Marsilya ile rekabet edebilecek hale gelecektir. Çünkü Akka Sancağı ahalisinin çoğu tüccar olup uzak diyarlara gidip geldiklerinden şehir dışında pek çok bina ve ticaret mekânına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ise memleketin en azından şimdiki halinin birkaç misli büyümesini gerektirmektedir. Bu durumda Akka Sancağı ile birlikte Havran ve Belka

73 Osmanlı Filistinî Yer İsimleri Kılavuzu ve Atlası (1516-1917), s.187.

sancakları ve bunlara bağılı kazalar mamur hale geleceğinden ticaret ve ziraat gelişecek, ahali servet sahibi olarak zenginleşecek, bölge ise iç ve dış ticaretin merkezi haline gelecektir.

Buradaki esas amaç Akka Sancağı'nın mamur hale gelmesi ve gelişmesi olup bu durumun ıslahı için “*pek mühim, adi ve zaruri*” olmak üzere üç hususun düzeltilmesi gerekmektedir:

Birincisi, kura uygulamasıdır⁷⁴. Nüfus sürekli artmakta ve gayrimüslim nüfus bedel-i askeri⁷⁵ olarak kişi başına 27 kuruş ödemektedir. Bu durum Müslüman ahalinin zarara uğramasına neden olmaktadır. Çünkü 30.000 lira tutan bedel-i nakdiyi⁷⁶ ödemek suretiyle askerlikten muaf tutulmak isteyen Müslüman ahali bu bedeli ödendiğinde ya servetini kaybetmekte ya da yüksek faizle yerli ve yabancı gayrimüslim tüccar veya murabahacıya borçlanmaktadır. Bu durumda borç 3-5 senede birkaç misline çıkmaktadır. Kura usulünde amaç emlak ve arazi satmaksızın bedel-i nakdinin ödenmesidir. Adına kura isabet edenler öncelikle köy veya mahalle muhtar ve ihtiyar heyetinden servet sahibi olduklarına dair mazbata temin etmekte ve sonra bedeli hazineye ödemektedirler. Bu durumda devletin kura bedelinin nasıl ödendiğini tahkik ve tespit etme imkanı yoktur. Bedel-i nakdiyi borçlanarak ödeyen kimseler ise borcun ödenmesi zamanı geldiğinde emlak ve arazilerini gayrimüslimlere veya yabancılara satmaktadır. Bu durum Müslüman nüfusunun azalmasına neden olduğu gibi ahalinin fakirleşmesine yol açmaktadır. Bu usul 10 sene daha devam ederse köy ahalsinin hiçbirinin kasabadaki ahalinin ise yirmide birinin (20/1) elinde hiçbir arazi ve emlak kalmayacaktır. Aslında bu durum

74 Bkz. Musa Çadırcı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi (1846 Tarihli Askerlik Kanunu)”, *Tanzimat Sürecinde Askerlik*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.65-87.

75 Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler cizye vergisi ödemek şartıyla bedeni askerlikten muaftı. Kırım Savaşı sonrası ilan edilen Islahat Fermanı'nda Müslüman ve Hıristiyan tebaanın eşitliğine vurgu yapılıncı cizyenin kaldırılması gündeme geldi. Buna göre Hıristiyanlar da askerlik yapacaktı. Ancak bu durumun tepkiyle karşılanması sonrasında bu yükümlülüğün cizyenin yerini alacak olan bedel-i askeri şeklinde uygulanmasına karar verildi. Buna göre papazlar, ruhbanlar, yoksullar ve sakatlar hariç olmak üzere 15-70 yaş arasındaki gayrimüslimlerin bedel-i askeri ödemesi kararlaştırıldı. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, Ankara 1990, s.117-118.

76 Osmanlı Devleti'nde askerlik hizmeti Müslümanlar tarafından yerine getirilirken, Müslüman olmayanlar cizye ödemek suretiyle askerlik yapmazlardı. II. Mahmut döneminde yapılan bir düzenleme ile Müslümanlar bu hizmetlerini ya bizzat kendileri veya bir başka şahsı kendi yerlerine göndererek yani bedel-i şahsi ödeyerek yerine getiriyorlardı. 1846 yılında çıkarılan askeri bir kanunla 20-25 yaşlarındaki Müslümanlar arasından kura ile tespit edilenler bazı durumlarda yerlerine vekil göndererek veya bedel vermek suretiyle askerlik hizmetini yapıyordu. 1871 senesinde ise adına kura isabet edenlerin ya bedeneni ya da bedel-i nakdi ödemek suretiyle yükümlülüklerini yerine getirebilecekleri ilan edildi. İlk başlarda 15.000 kuruş olan bu bedel zamanla değişiklik göstermiş ve Müslüman tebaa için nakdi bir yükümlülüğe dönüşmüştür. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, Ankara 1990, s.116-117.

vilayetin geneli için geçerli olup, bölge Hıristiyanlık ve Museviliğin yayılma sahası olduğu için son derece mühimdir. Devletin bu durumu önlemek için bir an önce çare üretmesi gerekmektedir.

İkincisi, emlak sayımı ve yazımı sırasında sancağın genelinde ve merkez kazada fiyatlar yüksek yazılmıştır. Yani kıymeti 10.000 kuruş olan bir emlak 100-150.000 kuruş olarak yazıldığından emlak vergileri de yüksek çıkmaktadır. Bu durumun üç mahzuru vardır. *Birinci mahzuru*, 15-20 kuruş emlak vergisi ödemesi gereken fakir ahalinin çoğu mülklerinin ve gelirlerinin üçte biri oranında yani 100-150 kuruş vergi ödemek zorunda kalmaktadır. *İkinci mahzuru*, pek çok mülk ve geliri olan zengin ahali emlak yazımında gösterilen vergileri ödemek yerine kendilerince uygun gördükleri veya emlaklarının değeri üzerinden hesap ettikleri vergiyi ödemektedirler. Kalan kısmı ödemediklerinden bakaya suretinde kalan vergiler seneden seneye devredilmekte ve hazine adına alacak kaydedilmektedir. *Üçüncü mahzur* ise bakaya vergisi bulunan mülk sahipleri mülklerini satmak istediklerinde tapunun devri sırasında devlet önce hazineye olan borcun ödenmesini talep etmektedir. Bu durumda mülkten elde edilen paranın yarısı veya daha fazlası bakaya verginin ve tapu harcının ödemesini ancak karşılamaktadır. Mülk sahibi ya mülkünü satamamakta veya kanun dışı uygulamalarla mülkünü devretmek zorunda kalmaktadır. Bu hal ise hazinenin tapu harcından mahrum kalmasına neden olduğu gibi fakir ahalinin mülkünü tasarruf hakkını da kullanamamasına yol açmaktadır.

Üçüncüsü, bedel-i öşr usulünün tahmis⁷⁷ usulüne dönüştürülmesinin sonucunda ahalinin büyük kısmı mağdur olmuştur. Bu durumun düzeltilmesi zaruridir. Tahmis usulü esasen hazinenin ve ahalinin menfaatine ise de H. 1296 / M. 1878-1879'da beş senelik olarak maktuan⁷⁸ idare olunan öşür usulünde bir rub' bir liraya karşılık üç kalem kabul olunmak şartıyla müzayede ve ihale edilmiştir. Fakat o sırada bir yüzlük kalem 15 kuruş değerinde olduğu halde aşar bedelinde 7-8 yük (700-800.000 kuruş) artış meydana gelmiştir. Ancak beş senelik müzayedenin dört senesinde duhan öşrü⁷⁹ de bu müzayedeye dahil olduğu halde şimdi duhan öşrü reji

77 Tahmis usulü, toprak mahsullerinden hums üzere beşte bir nisbetinde vergi alınmasıdır. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih sözlüğü*, Paradigma yayınları, İstanbul 2011, s.659.

78 Osmanlı Devleti 1847/1848 senesinden itibaren aşarın toplanmasını beş senelik maktuan, devlet görevlilerine, sarraflar veya tüccara ihale etmeye başladı. Buna göre ilgili kazanın üç yıllık iltizam bedeli ortalaması maktu ihale tutarı kabul edilip açık artırmaya gidilecekti. Bu tutara ikinci ve üçüncü senelerde %2, dördüncü ve beşinci senelerde %3 ve toplamda ise %10 zam yapılacaktı. İltizamı alan mültezim beş yıllık bir yükümlülük altına giriyordu. Şener, *a.g.e.*, s.134-135.

79 Tanzimat öncesinde tütünden "duhan dönüm rüsümü" ve "gümrük resmi" alınırken, Tanzimat sonrası dönüm rüsümü kaldırılarak tütünden de diğer zirai ürünlerde olduğu gibi

idaresine⁸⁰ bırakılmıştır. Ayrıca aşar ihalesi sırasında ve emaneten idare olunan diğer bazı mahallerin mahsulatı için verilmiş olan nakliyat bedeli de tahmisten tefrik ve tenzil olunmamıştır. Öşür bedelinin iltizam usulüyle idare edildiği sırada mültezimler sancağın aşarını toptan aldıkları ve bedelin köy ahalisine tevzinden sonraki senede iltizamın bir başka mültezime geçmesi ihtimaline karşılık “*bedel-i sabıka bu kadardır, ziyade değeri yoktur*” diyerek iltizamı düşük bedel ile almak düşüncesiyle kendilerine bağlı köylerin aşar bedelini az göstermişlerdi. Hatta bazı mültezimler aşar usulünün yerine tahmis uygulamasının getirileceğini 2-3 sene önceden haber alıp arazilerine değerinden düşük aşar vergisi yazdırmışlardı. Buna karşılık mültezimler kendilerine ait veya ilgileri olmayan köy ve kasabalardaki arazilerin aşar bedeline ise zam yaptırmışlardı. Kısacası çevresindekilere göre düşük bedelle aşar vergisi yazılmış olan arazilerin Aşar Nazarı'nın gözetiminde tekrar kontrole tabi tutulması ve vergilerinin yeniden düzenlenmesi gereklidir. Aksi durumda ahalinin bazıları rençberlik/çiftçilik ile geçinmek üzere köylerini terk ederek çiftlik-i hümayunlara veya Havran tarafına göç edecektir. Eğer bu düzenleme yapılmazsa ahali perişan olacaktır. Suriye Valisi Ahmed Hamdi Paşa, bu durumun farkında olarak aşar vergisinde % 20 oranında bir düzeltme yaptırmak niyetinde olsa da ölümü buna engel olmuştur. Suiistimallerin önlenmesi ve ahalinin mağduriyetinin giderilebilmesi için bir an önce aşar düzenlemesine ihtiyaç vardır.

Akka Sancağı'nın gelirleri genellikle tarımsal ürünlerden hinta/buğday, şair/arpa, ak ve sarı darı, bakla, nohut, mercimek, sisam/susam, pamuk, duhan/tütün ve zeytindir. Akka ve Hayfa iskelelerinden senelik 3,5 milyon kile zahire ve tahmini olarak 2 milyon kıyye zeytinyağı ihraç olunmaktadır. Ticaret harman mevsiminden kış mevsimine kadar beş ay müddetle deve ile yapılmaktadır. Eğer ticaret bu kadar kısa zamana sıkıştırılmasa ve deve dışında diğer nakliyat vasıtaları kullanılsa ticaretin hacmi daha da büyük olacaktır.

“onda bir öşür” vergisi alınmıştır. İlerleyen süreçte farklı adlar ve miktarlarda tütünden vergi alınmasına devam edilmiş ise de genellikle bütçe ve rüsumat idarelerinde “duhan resmi” olarak yer almıştır. Şener, *a.g.e.*, s.159-162.

80 Osmanlı Devleti 1854 senesinden itibaren aldığı dış borçlarını ödeyemez duruma gelince 20 Aralık 1881'de alacaklı devletlerle anlaşmaya varmıştır. Muharrem Kararnamesi'yle birlikte tütünün de denetim altına alacak Düyün-i Umûmiyye İdaresi kuruldu. Ancak tütün gelirlerinde istenilen başarı elde edilemeyince kararnamenin 9. Maddesinde yer alan tütün rejisinin kurulmasına dair karar gereğince ayrı bir şirket kuruldu. Padişah tarafından 14 Mayıs 1883'de onaylanan karara göre tütün gelirleri 30 yıllığına Reji Şirketi'ne verildi. Mustafa Dağ-İbrahim Halil Tanık, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Kurumun İşleyişi: Reji İdaresi Şartnameleri (1883-1914)”, *Kağdas Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı: 31, Bahar 2023, s.371-392.

2.2.Akka Kazası hakkında

Akka kazası, Şefâ-Amr, Sâhil ve Şağur nahiyelerinden teşkil olmuştur. Kaza dahilinde dört nehir vardır. Bunlardan ilki Akka şehrine ulaşan Kabri, diğeri ise denize dökülen Teamin'dir. Bu iki nehir ve diğeri arazinin sulanmasında kullanılırdı.

Resim 5: Akka kalesinin görünümü⁸¹

Akka isminin aslı Akko olup, Beni İsrail zamanında Asurluların idaresindeydi. Rumlara [Geklere] göre Ptolemis Lahiye'ye izafeten Ptolemis ve daha sonra St. Jean'a⁸² nispetle de St. Jean d'Acre/Akre olarak adlandırılan şehir bölgenin Müslümanlar tarafından fethinden sonra ise Arapça Akka olarak tanımlanmıştır⁸³. Akka şehri Müslümanlar [636 senesinde

81 İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA90780/4.

82 Akka, 1187 senesinde Selâhaddin Eyyübî'nin fethinden sonra III. Haçlı seferi sırasında haçlılar tarafından kuşatılmış ve 1191'de Henri de Champagne'nin idaresine verilmiştir. Uzun süre Filistin Haçlı Krallığı'nın merkezi olan Akka, 1229'dan sonra büyük şövalye tarikatlarından St. Jean şövalyelerinin karargahı haline geldi ve bu nedenle St. Jean d'Acre adıyla anıldı. Emecen, "Akka", s.265-267.

83 Akka dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olup resmi adı günümüzde Akko olarak geçmektedir. Yöre halkı burayı, İbranice Akko veya Arapça Akka şeklinde kullanmaktadır. Şehrin tarihi Tel Akko'nun bir sur inşasıyla savunmayı güçlendirdiği en az 4000 yıl öncesine

Hız. Ömer devrinde] tarafından fethedilmiş ve sonra Sibyllayun idaresine geçmiştir. Sibyllayun idaresinde iken limanı sayesinde bölgenin en önemli savunma ve ticaret noktası haline geldi. Şehir Selâhaddîn Eyyübî tarafından uzun uğraşlar sonucunda fethedilerek bir kez daha Müslümanların idaresine geçti. Rivayete göre şehrin düşman eline geçmesi halinde fethinin zor olacağı düşüncesiyle istihkamları yıktırılmış ise de daha sonra surları tekrar inşa edilmiştir. Akka şehri 1189-1190 tarihlerinde yine Sibyllayun idaresine geçerek uzun zaman Frenklerin elinde kaldı. Nihayet 1291'de Melikü'l-Eşref tarafından kesin şekilde fethedildi. Osmanlı idaresine geçtikten sonra bir süre Meşayih'ten Şeyh Tahir Ömer'in⁸⁴ idaresinde kalmış ise de Cezzâr Ahmet Paşa tarafından zapt edildi. Napolyon Bonapart'ın Akka'yı muhasarasında [5 Mayıs 1799] Cezzâr Ahmet Paşa tarafından savunulan şehir sonraki süreçte bir müddet daha Mısırlıların [Kavalalı Mehmet Ali Paşa] idaresinde kalsa da tekrar Osmanlı idaresine geçti.

Resim 6: Akka kasabası genel görünüm⁸⁵

dayanmaktadır. Michal Artzy, "Akka Şehrinin İsmi Tarihsel Süreçteki Değişimi: 'Akko, Ptolemais, 'Akka, Acre'", (Çeviren: Mustafa Yıldırım), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:39, Sayı: 67, s.716.

- 84 Filistin'in kuzey kesiminde mahalli bir idare kuran aşiret reisidir. Kaynaklarda adı Dâhir Ömer şeklinde geçmektedir. Medine civarından Suriye bölgesine gelen ve Şihaboğulları tarafından Safed tarafına yerleştirilen Benî Zeydân aşireti reisi Ömer ez-Zeydân'ın oğludur. 1746 senesinde Akka ve civarını kontrolü altına aldı. 23 Ağustos 1775 tarihinde üzerine gönderilen orduya yenilerek başı kesilmek suretiyle ortadan kaldırıldı. Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *DİA*, Cilt: 44, İstanbul 2013, s.90-91.
- 85 *İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA90829/22.*

Akka şehri etrafındaki bağ ve bahçeleri ile civarında bulunan ve iki saat mesafesinde yer alan yerleşim alanlarının merkeziydi. Uzun süre bu özelliğini korusa da Abdullah Paşa'nın⁸⁶ isyanı sırasında harap hale geldi. Bu nedenle ticari önemini yitiren Akka şehrinde yerleşme ve iskân kalenin etrafına ve içine hapsedildi. Ancak kalenin içi nüfusu barındıramayacak kadar dardı. Kale nizamı gereğince kalenin dışında ve top menziline bahçe ve mesire/gezinti alanları yapılamıyordu. Ziver Paşa, Akka'ya geldiğinde ahalinin kale dışında gezebileceği yerler olmadığını ancak bunun medeniyetin bir parçası olduğunu ifade ederek harekete geçti. Bu duruma çözüm bulabilmek için kale kapısına 400 adım (hatve) uzaklıkta, sahil tarafında çöplük olarak kullanılan ve pis koku yaydığı için ahalinin sağlığını olumsuz etkileyen 8.5 dönüm büyüklüğündeki araziye temizlettirdi. Bu arsanın etrafına iki zira⁸⁷ yüksekliğinde ve 600 zira' uzunluğunda kargir duvar inşa etti. Kale dışında ve top menziline bina inşası yasak olduğundan uzun uğraşlar sonucunda Ordu Müşirliğinden ruhsat alarak masrafı belediye sandığından karşılanmak şartıyla çapı 48 zira' olan sekiz köşeli iki katlı bir gazino ve bilardo hane, üstü kiremit kaplı dört köşeli bir barakanın yer aldığı memleket bahçesi inşa etti. Buraya Kabri nehrinden su getirilmesi düşünülmüş ve suyu taşımak için de Avrupa'dan 2.000 metre uzunluğunda ve beş santimetre çapında künkler alındı. Bu künklerin gelmesi ve suyun aktarılması ilkbahar mevsimine kalsa da ahali memleket bahçesine akın akın gelmekte ve gezmekteydi. Akka şehrine her sene Temmuz ayından Kasım ayının sonuna kadar günlük 2.500 develik zahire kervanları gelir ve bu bahçeyi merkez olarak kullanırlardı. Ancak sürekli hayvan, zahire ve eşya hırsızlığı yaşanırdı. Ziver Paşa, Havran devcilerinin huzursuzluğunu ortadan kaldırmak ve soruna çare bulmak için kent meydanının ortasına süvari jandarma karakolu inşa ettirdi.

86 II. Mahmut devrinde Sayda valisi olan Abdullah Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile sorun yaşıyordu. Mora isyanı sırasındaki tavrı nedeniyle hedef haline gelen Mehmet Ali Paşa, Girit yerine Suriye valiliğini istemiş ve bu isteği kabul edilmeyince de Suriye'yi işgale kalkışmıştı. Mehmet Ali Paşa, Abdullah Paşa'nın 10.000 kese borcu olduğunu söyleyerek Mısır'dan kaçıp Suriye'ye sığınan 6.000 Mısırlı'nın iadesini istedi. Mısır ordusu İbrahim Paşa komutasında Ekim 1831'de Akka valisinin üzerine yürüdü. Mehmet Ali Paşa, zahiren Abdullah Paşa'yı tedip etmek gerçekte ise Suriye'yi işgal etmek niyetindeydi. Asıl kuşatma Kasım 1831'de başladı. Abdullah Paşa, Mısır ordusunu Akka kalesinde karşıladı. Akka altı aylık kuşatma sonrası 27 Mayıs 1832'de düştü ve Abdullah Paşa da esir alınarak Mısır'a gönderildi. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi (1831-1841), I. Kısım*, TTK, Ankara 1988, s.53-60; Güven Dinç, "Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Antalya'ya Etkileri (1831-1833)", *Belleten, Cilt:80, Sayı: 289*, Aralık 2016, s.860-861; Fatih Gencer, "İsyana Giden Yol, Anadolu'ya Açılan Kapı: Mehmet Ali Paşa'nın Akka'yı Ele Geçirmesi", *Historystudies, Vol. 7 / Issue. 1, (March 2015)*, s.65-80.

87 Osmanlı Devleti'nde kullanılan uzunluk ölçüsüne zira' veya arşın denirdi. Kumaş ölçüsü arşın 68 cm iken mimar arşını ise 75.8 cm idi. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.19.

Resim 7: Akka kalesinin ve limanının haritası⁸⁸

Yine Ziver Paşa, Akka'ya geldikten sonra gureba ve fukara hastaların cami köşelerinde, kürek mahkumu hastaların ise hapisanelerde çok kötü koşullarda ve insanın tahammül edemeyeceği şartlarda sefalet içinde olduklarını gördü. Masrafının vilayet tarafından karşılanmayacağını bildiği halde ve tazmin edilmek şartıyla hapisaneye bitişik ve topçu kışlasına ait bir arsanın etrafına duvar çektirip içindeki iki harap odayı tamir ettirdi. Ayrıca bir oda daha ilave ederek avlusunda mahkumların dolaştığı, bir odanın mahkumlara ait hastane, birisinin eczane ve birisinin ise hademelere mahsus olduğu binayı mahkumların kullanımına tahsis etti. Mahkûmlara mahsus olarak inşa edilen mekânın 5.000 kuruşluk masrafının hapisane tahsisatından karşılanmasıyla her gün hastaların tedavi edildiği, çorba ve yemek dağıtıldığı bir mekân haline getirdi⁸⁹. Ziver Paşa'ya göre Akka'da fakir ahalinin kullanımını için en

88 *Osmanlı Filistinî Yer İsimleri Kılavuzu ve Atlası (1516-1917)*, s.175.

89 Ziver Paşa'nın henüz Akka'ya gelmesinden önce 1882 senesinde Sinop hapisanesindeki mahkum sayısının fazlalığı ve muhafazalarının zorlaşması nedeniyle kürek mahkumlarının Akka hapisanesine gönderilmesi gündeme geldi. Fakat Akka hapisanesinin tamirata muhtaç olması nedeniyle Ergani Madeni hapisanesine gönderilmeleri teklif edildi. Ancak orasının uzak ve mahkum nakliyatının zor olması gerekçesiyle Akka'nın münasip olduğu düşünüülerek buna karşı çıkıldı. Bu sırada Selanik hapisanesinde güvenliği ihlal eden 15 kürek mahkumunun Sinop'a gönderilmesi istenmiş ise de Sinop kürek merkezinin dolu olması sebebiyle bunun mümkün olmadığı ve Akka hapisanesinin tamirinin bir an önce bitirilmesi için 4 Ekim 1883'de nezarete yazı gönderildi. Tamirat işinin uzamasına rağmen İzmir, Aydın ve Manisa hapisanelerinden 40 nefer mahkum 1884 senesinin sonlarında Akka'ya gönderilmiştir. Yazışmalardan Ziver Paşa'nın görevde olduğu dönemde henüz Akka

az 25 yataklı bir hastane inşası gerekiyordu. Hastanenin inşası ve çalışabilmesi için gerekli olan masrafı karşılamak amacıyla bir gazhane inşa edilmesi için izin istedi. Bu işi belediye üstlenecekti. Akka'ya geldiği güne kadar icra edilmemiş olan keyyâliye (ölçek resmi)⁹⁰ nizamını uygulamaya koyarak elde edilen geliriyle gazhaneyi inşa ettirmiştir. Ziver Paşa, ahali için inşa edilecek hastanenin masrafı için ölçek resminden elde edilecek geliri, belediyenin mal sandığında bulunan 400.000 kuruş alacağını ve vilayetten gönderilecek 100.000 kuruşun yeterli olacağını tahmin etmişti. Hastanenin inşasının bitmesinden sonraki masrafları ise keyyâliye vergisi ile gazhaneye konacak gaz sandıklarının her birinden alınacak 2 kuruş bedelden elde edilecek 70-80.000 kuruş tutarındaki gelirden karşılanacaktı.

Resim 8: Akka ve Hayfa arasında inşa olunan Mukatta' köprüsü⁹¹

Ziver Paşa'nın bir diğer tespiti Akka ile Hayfa arasındaki Teamin ve Mukatta' nehirlerinin sularının kış mevsiminde insan ve hayvan geçemeyecek derecede yükselmesidir. Nehirler üzerinde köprü olmadığından karşıya geçmek zorlaşmakta hatta insanlar ve hayvanlar sulara kapılarak telef olmaktadır. Nehirlerin yatakları kumsal olduğundan mecraları sürekli değişmekte ve taş köprü yapılamamaktadır. Ziver Paşa bu sorununun seyyar

hapishanesinin tamiratının devam ettiği anlaşılıyor. BOA. İ. ŞD. 2471 / 4; BOA. ŞD. 2489 / 23; BOA. DH. MKT. 1344 / 65.

90 Kile ile ölçülen tahıldan alınan ölçü ücretine keyyâliye denirdi. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2011, s.664.

91 *İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer Numarası: NEKYA90860/26.*

duba köprü inşasıyla çözülebileceğini düşünmektedir. Buna dair hazırlattığı keşif defterini vilayete sunmuş ve gelecek cevaba göre inşaat başlanacaktır.

Resim 9: Akka ve Hayfa arasında vaki Teamin nehri ve köprüsü⁹²

Akka hükümet konağı son derece küçük ve binası çürük vaziyettedir⁹³. Son 5-6 yılda devlet kurumlarından nüfus, polis ve aşar dairelerinin hızla

92 İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA90860/27.

93 Akka Sancağı'nın merkezi olan Akka kasabası iskelesi ve limanı nedeniyle Havran ve Belka sancaklarının zahire ticaretinin ve ihracatının merkezidir. Ancak kasabanın kale içinde bulunması ve yeni bina yapımına müsait olmaması sancak merkezinin Hayfa'ya taşınmasını gündeme getirmiştir. Suriye vilayet meclisine göre kale dışında bina inşasına dair izin istenmiş ancak kale nizamına göre bu mümkün değildir. Şehrin gelişmesine mani bu duruma son vermek için kasabaya bir buçuk saat uzaklıktaki Hayfa'nın merkez olması düşünüldü. Çünkü burası Almanların yerleştiği ve yeni baştan imar edilmiş durumdaydı. Akka limanına göre limanı daha büyük olup posta ve tüccar vapurları gelip gidiyordu. Ayrıca yabancı devletlerin konsolosları da Hayfa'da ikamet ediyordu. Yeni bir hükümet konağı inşa edilmek şartıyla sancak merkezinin Akka'dan taşınmasına dair İstanbul'a yazı gönderilmişti. BOA. ŞD. 2274 / 40; Ancak bu duruma karşı çıkan Akka sancağından 32 kişi 16 Kasım 1884 tarihinde bir telgrafname kaleme alarak Dahiliye Nezareti'ne gönderdiler. Telgrafta vilayetin mutasarrıflık merkezini Akka'dan Hayfa'ya taşıma kararı aldığını duyduklarını ve buna karşı olduklarını bildirdiler. Ahaliye göre Akka eskiden beri bölgenin merkezi ve devletin en önemli kalelerinden birine sahiptir. Ayrıca Akka şehrinin çevresiyle olan ilişkisi Hayfa'ya göre ıslah ve imarda öne çıkmasına neden olmaktadır. Hayfa deniz kenarında olup arkası Cebel-i Kermel dağıdır. Bu nedenle imarı mümkün olmadığı gibi içme suyu dahi yoktur. Bu değişiklik yapılsa Haremeyn-i Muhteremeyn'e ait emlak ile ahalinin emlakından elde edilecek gelir azalacağından hazine zarara uğrayacaktır. Yine Hayfa'ya yeni bir hükümet konağı, askeri binalar ve hapisane inşası da masrafa neden olacaktır. Eğer Akka şehri eskisi gibi mutasarrıflık merkezi olarak kalırsa Şam ve Havran'dan Akka'ya doğru uzanacak demiryolu ile limanın ıslahı sonucu az zamanda mamur hale gelecektir. Ahaliye göre merkezin Hayfa'ya naklinden ancak bir kısım yabancılar menfaat elde edecektir. Çünkü Hayfa'nın batısında Alman muhacirler ve Amerikalılar doğusun

büyümesi neticesinde mevcut hükümet konağı yetersiz kalmaktadır. Ziver Paşa, Akka'ya gelişinden bir ay önce 6.500 sim mecdiyeye satılan hükümet harem dairesi gibi hükümet konağının da satılarak elde edilecek 3.000 liraya ilaveten hazineden gönderilecek 2.000 kuruşla birlikte elde edilecek gelirle şehir dışında veya içinde muntazam bir hükümet konağı inşa edilmesini teklif etmiştir. Vilayet Valisi Ahmed Hamdi Paşa, bu teklifi olumlu bulmuş ve vilayet mühendisi ile birlikte Akka'ya gelmek üzere yola çıktığını ve oraya geldiğinde karar vereceğini hatta satılan harem dairesinin parasının hiçbir yere harcanmamasını bildirmiştir. Fakat Akka'ya ulaşmadan Beyrut'ta ölünce teşebbüs yarım kalmıştır. Ziver Paşa, Akka gibi önemli bir kentin hükümet dairesinin kötü durumda olmasının dosta düşmana karşı Devletin bir itibar kaybı olduğunu ifade ederek mutlaka yeni bir hükümet binası yapılması gerektiğine vurgu yapmıştır⁹⁴.

Ziver Paşa, Akka Kazası ile ilgili son olarak arazi meselesine değinmiştir. Hayfa Kazası sınırları içinde olup Akka Kazası'na dahil edilen Ruzü'z-Zerka denilen arazinin büyük bir kısmının Akka Kazası Kaymakamı Sadık Bey tarafından fuzuli tasarruf edildiğini tespit ederek iadesini sağlamıştır. Hatta arazide doğal olarak yetişen ve hasır çöpü denilen ürünü senelik 58 Osmanlı altını karşılığında iltizama vererek durumu arazi komisyonu başkanlığına bildirmiştir.

2.3.Hayfa Kazası hakkında

Akka Sancağı'nı teşkil eden kazalardan birisi olan Hayfa Kazası sancağın güneyindedir. Kazanın merkezini oluşturan Hayfa kasabası meşhur Kermel Dağı'ndadır. Dağın zirvesinde bulunan mağara Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kutsal sayıldığından ibadetgah olarak kullanılmaktadır. Bu mağara Hıristiyanlar tarafından ikinci derecede kutsal mekânlar arasında gösterilmektedir. Burada Latinler tarafından yapılmış Asya ve Avrupa Hıristiyanlarınca ziyaretgah ve ibadetgah olarak kullanılan büyük bir manastır vardır. Kermel Dağı 1.000 metre yüksekliğinde, doğudan batıya doğru

---

da ise İngilizler hakim durumdadır. Bunun ileride yaratacağı mahzura dikkat çekerek Akka'nın merkez olarak kalmasını talep etmişlerdi. *BOA. HR. TO. 389 / 139; BOA. HR. TO. 389 / 142.*

94 Akka hükümet konağının yıkılmak üzere olduğu anlaşılınca Kasım 1883 senesinde yenilenmesi gerektiği bildirilmişti. Ancak tasarruf tedbirleri gereğince masraf yapılmaması gerektiğinden, mutasarrıflık harem dairesinin satılmasıyla elde edilecek gelirle yapılması düşünüldü. Bu hususa dair Akka Sancak Meclisi 23 Ağustos 1884 tarihli kararını bildirdi. Suriye Vilayeti Valisi Ahmed Hamdi Paşa, vilayeti devre çıktığında binanın durumunu yakından görmüş ve 20 Eylül 1884 tarihli yazısında kış ayının yaklaşması nedeniyle inşaatın bir an önce başlaması gerektiğini Dahiliye Nezareti'ne arz etmişti. *BOA. ŞD. 2274 / 34; Şura-yı Devlette yapılan müzakereler sonucunda 3 Aralık 1884 tarihli karara göre keşif defterinde belirtilen masrafi geçmemek şartıyla 1884 senesi bütçesine ilave edilen inşaat tertibindeki 240.000 kuruştan mahsup edilmesi bildirildi. BOA. İ. ŞD. 71 / 4205.*

uzunluğu 6 saat, kuzeyden güneye doğru ise bir buçuk saat genişliğindedir. Akka sahiline hakim bir noktada olan Kermel Dağı, Sibyllayunlar döneminden itibaren başlayıp Napolyon Bonapart ve Mısırlı İbrahim Paşa'nın Akka'ya saldırılarında ordugah olarak kullanılan Marc ibn Amir ovasının bitiminde ve Suriye'nin en önemli askeri mevki konumundadır.

Resim 10: Akka Sancağı'na tabi Hayfa kasabası⁹⁵

Kermel Dağı'nda bulunan manastır papazları dağın denize hakim noktasında 10.000 dönüm araziye zapt etmişlerdi. Hatta dağın güney tarafında ruhsatsız bir manastır ve dağdan sahile kadar uzanan yollar yapmışlardı. Hayfa kasabası bitişiğinde yerleşerek bir köy kurmuş olan Alman muhacirler Kermel Dağı'nı 5-6.000 liraya satın almak istemişler ise de bölgenin önemi ve konumu nedeniyle bu satış gerçekleşmemişti. Ziver Paşa, bölgeye geldikten sonra geçmişte yapılan bu hatayı telafi etmek için girişimlerde bulundu. Arazi kanunnamesi gereğince "*metruk mahallerin tasarrufunun caiz olmaması*" maddesine dayanarak papazların ele geçirdiği 10.000 dönüm ve 5.000 lira kıymetindeki arazinin iadesi için ahalinin dava açmasını sağladı. Manastır papazlarının tüm engellemelerine rağmen arazinin hayvan otlatılması ve odun kesmek amacıyla kullanılmak şartıyla ahaliye iadesine ve papazların dağa müdahalelerinin önlenmesine karar verildi.

Kermel Dağı ve Hayfa Kasabası bitişiğinde Alman muhacirlerin teşkil ettiği büyükçe köy bir kasaba şeklini almıştır. Burasının Cenevizliler devrinde

95 İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA90829/21.

önemli bir yerleşim yeri olduğu bilinmektedir. Hayfa Kasabası'na 6-7 saatlik mesafede ve sahil kenarına iskân edilmiş olan Bosna muhacirleri sayesinde bölge mamur hale gelmiştir. Ayrıca merkez Hayfa Kasabası'na olan uzaklığı nedeniyle Kayseriyye'nin bir nahiye şeklinde teşkil edilmesi için vilayete yazılmıştır. Kayseriyye Kalesi ve iskelesi ile eski eserler bakımından önemli olan Tantura ve Miymas kalesi ve istihkamları ile Kermel Dağı'nın batısındaki bir mevkinin Akka Kalesi'ne hakim konumu burasının önemli savunma noktası olmasına neden olmuştur. Akka Kasabası'nın ticari önemi ve önemli bir savunma noktası olması nedeniyle Kermel Dağı'nın zirvesinden kuzeye doğru iki tabyenin yapılması Erkan-ı Harbiye ümera ve zabitanı tarafından ifade edilmiştir.

Resim 11: Hayfa civarında bulunan Kermel dağı, mecsid-i şerif ve manastır⁹⁶

Hayfa Kasabası, kuzeyden güneye doğru Mukatta' nehrinden Nefiyat'a kadar 8 saat, doğudan batıya doğru Nefiyat'tan Marc ibn Amir'e ve oradan Hayfa'ya kadar 13 saat olmak üzere toplam 21 saat genişliğinde bir alana sahiptir. Kasabanın ekilebilir arazisi 257.689 dönümdür. Nüfusu ise 20.000⁹⁷

96 İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA90829/20

97 Osmanlı Devleti'nin 1881/82-1893 nüfus sayımlarına göre Hayfa'nın nüfus toplamı 16.394 idi. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.169; 1896 senesine ait verilerde ise Hayfa Kazası nüfusunun 15.728 olduğuna dair

civarındadır. Hayfa iskelesi vapurların uğradığı önemli bir ticaret merkezidir. Akka'ya üç saat mesafede bulunan Hayfa'nın yapılacak yeni yollar ve liman sayesinde geliri en az üçte bir oranında artacak ve mamur hale gelecektir. Akka'da olduğu gibi Hayfa'da da tahmiş usulü iki senedir ahalinin zarara uğraması ve devletin yardımına muhtaç hale gelmelerine neden olduğundan bir an önce çaresine bakılmalıdır.

2.4.Nasıra Kazası hakkında

Nasıra Kazası, Akka Sancağı'nın güney tarafındadır. Kaza merkezi olan Nasıra Kasabası, Akka'dan 6 saat uzaklıktadır. Nasıra, Hıristiyanlar arasında Lazarist⁹⁸ olarak bilinir. Hıristiyanlık tarihi açısından son derece önemli bir yer olan Nasıra'da, bir rivayete göre hamile Hz. Meryem kasabadaki bir su kaynağında bir başka rivayete göre de kasabada Hz. İsa'nın veledatını gerçekleştirmiştir. Kasabaya iki saat uzaklıkta ve 1.000 yüksekliğindeki Tur İsa Dağı⁹⁹ bütün Hıristiyan aleminin Kudüs ile birlikte en önemli mukaddes yeridir. Tur İsa Dağı'nda Hıristiyanlara ait kilise, manastır, mektep, misafirhane ve hastane gibi mülkler vardır. Avrupa'daki Arz-ı Filistin İane Cemiyetleri ve diğer ruhbanlar burada resmi ve gayri resmi yollarla arazi ve emlak satın alarak fırsat buldukça ruhsatlı ve ruhsatsız binalar inşa etmektedir. Bu yolla kasaba içinde ve dışında hayli arazi ve emlak sahibi olmuşlardı. Hatta Rum cemaati birkaç sene önce aldıkları bir izinle dağın zirvesindeki bir kaleyi, Latin cemaati ise izinsiz bir hamam harabesini tamir ve ıslah ederek manastır haline getirmiştir. Büyük oranda ormanlarla kaplı ve aynı zamanda çok önemli bir savunma noktası olan dağın her iki cemaat tarafından görünüşte dörder bin (4.000) dönümü hakikatte ise tamamı zapt edilmiştir. Yabancı devletlerin ve Latin papazların eline böyle önemli bir mevkinin geçmesi Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmayacağı için Kermel

bkz. Cuinet, *a.g.e.*, s.106.

98 Misyonerlik faaliyetinde bulunan Lazarist tarikatı Vincent de Paul tarafından 1625'te Paris'te kuruldu ve 1632'de Papa VIII. Urbanus tarafından onaylandı. Cizvitler, Fransiskanlar, Dominikanlar gibi misyonerlik faaliyeti yürüten Lazaristler Avusturya kökenlidir. Katolikliği yaymak için Papalık tarafından kullanıldı. İlk olarak Galata'da daha sonra Tripoli'de (Trablusşam) birer merkezleri vardı. 1778 senesinden itibaren doğuda misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Cizvit tarikatının mülkiyetlerine Lazaristler yerleştirilmeye başladı. 1782 senesine kadar Lazaristlerin faaliyetleri İstanbul, İzmir, Ayn Turab, Halep ve Yunan adaları iken 19. Yüzyıl sonlarında durum değişmiş, Lazaristlere ait manastır, mektep ve kiliseler İzmir, Adana, Şam, Halep, Beyrut, Beyoğlu, Selanik, Kavala, Manastır, Kudüs, Galata ve Bebek gibi yerlerde yaygınlaşmıştır. Osman Karlangıç, "Bir Osmanlı Nahiyesinde Ermeni, Misyoner (Lazarist) ve Müslüman İlişkileri: Akbez Örneği (1876-1914)", *Ermeni Araştırmaları, Sayı: 71*, (2022), s.59-63.

99 Filistin'de Akka yakınlarında Nasıra'da bulunan, Müslümanlar tarafından Tur Dağı ve Hıristiyanlar tarafından Tabor Dağı denilen kutsal yerde Hz. İsa'nın, Hz. Musa ve Hz. İlyas ile görüştüğüne inanılır. Tur Dağı bereketli Marc ibn Amir Ovası'nda 575 metre yükselen tek bir dağdır. Mehmet Tütüncü, "Filistin'de Tur Dağı'nın Kaybı", *Yedikuta Dergisi, Sayı: 116*, (Nisan 2018).

Dağı meselesinde olduğu gibi arazilerin iadesi için yerel mahkemede dava açılmasına ve ruhsatsız bina inşasına kesinlikle izin verilmemesine dair Nasıra Kaymakamlığına ve vilayete yazı gönderilmiştir.

Resim 12: Akka sancağına tabi Nasıra kasabası¹⁰⁰

Resim 13: Akka Sancağı'na tabi Nasıra kasabası¹⁰¹

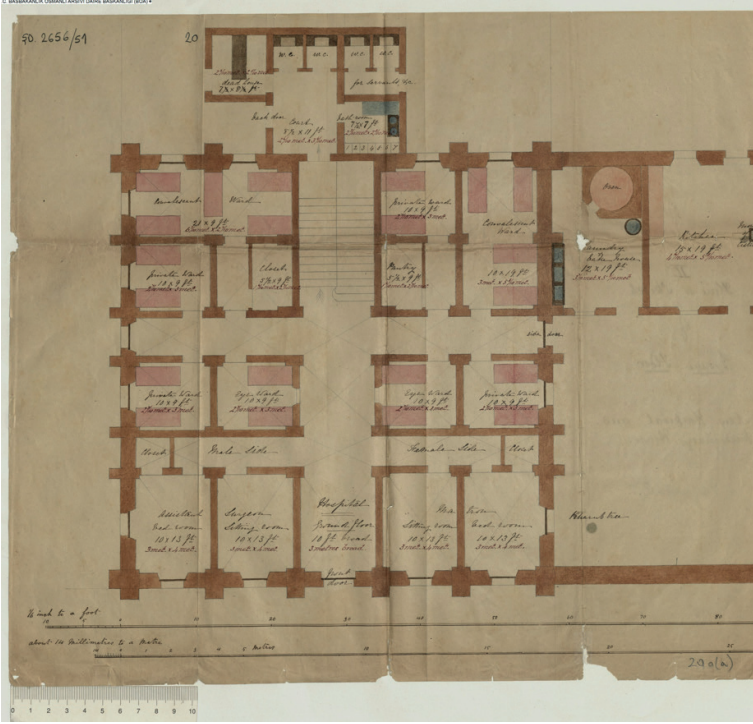
- 100 İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA90829/23.
- 101 İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA779-44/9.

Bu dağ üzerinde İngiltere'nin Edinburg¹⁰² şehrinde bulunan Etıbba Cemiyeti tarafından inşa edilen ve henüz bitmemiş bir hastanenin yapımı durdurulmuştur. Yine bu hastaneye ait büyük bir hanenin bulunduğu arsanın da miri arazi olduğu anlaşılarak geri alınması ve içinde bulunan hanenin masrafının ise hazineden karşılanması için vilayete yazı gönderilmiştir. Bu husus vilayetten Şura-yı Devlete 17 Ocak 1885 tarihinde bildirilmiştir. Şura-yı Devlet'ten gelecek cevaba göre araziye el konacak ve içindeki hanenin bedeli hazineden ödenecektir.

Resim 14: Edinburg Etıbba Cemiyetinin Nasıra'da inşa etmek istediği hastanenin resmi. [BOA. ŞD. 2456 / 51].

102 İngiltere'de bulunan Edinburg Etıbba Cemiyeti Nasıra Kasabası'nda bir hastane yapmak için arazi satın almış ve Haziran 1881 tarihinde izin talebinde bulunmuştur. Yapılan incelemeler ve yazışmalara bakılırsa hastane inşa edilecek arazi Dr. Farss tarafından satın alınmıştır. İlk başta 12 odalı daha sonra yapılacak tamiratla 14 odalı inşa edilmesi düşünülen hastane arazisinin aslında baltalık olmak üzere ahaliye terk edilmiş kuru ve orman vasfında olduğu, bu statüdeki yerlerin ziraat etmek veya başka amaçlarla kullanılmak üzere satılmasının yasak olduğu anlaşıldığından 12 Haziran 1884 tarihinde vilayetten Şura-yı Devlet'e hastane inşasının menî için yazı gönderilmiştir. BOA. ŞD. 2456 / 51.

Resim 15: Edinburg Etüba Cemiyetinin Nasıra'da inşa etmek istediği hastanenin planı. [BOA. ŞD. 2456 / 51].

Nasıra'nın nüfusu tahminen 15.000¹⁰³ civarında olup 244.625 dönüm ekilebilir arazisi vardı. Hayfa'nın güney tarafından başlayan kaza arazinin genişliği Akka sınırından Belka Sancağı'na kadar 12 saat mesafededir. Akka Kazası'nda yapılması tavsiye edilen demiryoluna ilave edilecek bir hat ile Nasıra Kasabası, Çiftlik-i Hümayun ve Belka Sancağı mahsulatının toplandığı merkez haline gelecektir. Bu durum Nasıra'nın mamur hale gelmesini ve refah seviyesinin artmasını sağlayacaktır.

2.5. Taberiye Kazası hakkında

Kazanın merkezi olan Taberiye Kasabası, Akka'ya 8 saat, Nasıra'ya ise 5 saat uzaklıkta ve sancağın doğusundadır. Taberiye Kazası'nın ekilebilir arazisi 254.822 dönüm olup, vilayet dahilindeki en verimli arazi sayılan Havran ile verimlilik bakımında eşittir. Taberiye Kazası, Akka'nın doğusunda ve 9 saat uzaklıktadır. Kazanın doğusundan batısındaki Nasıra Kazası'na kadar 7 saat,

103 Osmanlı Devleti'nin 1881/82-1893 nüfus sayımlarına göre Nasıra'nın nüfus toplamı 12.292 idi. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.169; 1896 senesinde nüfusun 10.519 olduğuna dair bkz. Cuinet, *a.g.e.*, s.117.

güneyde Belka Sancağı hududundaki Çiftlik-i Hümayun'dan kuzeyindeki Safed Kazası'na bağlı Kabire köyüne kadar ise 8 saat mesafededir.

Resim 16: Taberiye kasabası ve gölü¹⁰⁴

Sultan Selahâddin Eyyûbî'nin kazandığı ve tarihlerde kendi namıyla anılan Hittîn Savaşı, kasabaya iki saat uzaklıkta ve batısındaki Hittîn ovasında gerçekleşmiştir. Kasabada meşhur Şeria nehrinin döküldüğü, Batı kitaplarında Bahr-i Taberiye diye anılan ve içinde büyük yelken gemilerinin 12 saatte dolaştığı Taberiye Gölü vardır. Bu göl aynı zamanda Museviler için kutsal sayılmaktadır. Taberiye Kasabası, Havran üzerinden Şam'a doğru giden güzergahın başlangıç noktasıdır. Filistin topraklarının en önemli mevkilerinden biri olan Taberiye'nin nüfusu 15.000¹⁰⁵ civarında olup kasaba ahalisinin çoğunluğu yerli ve yabancı Yahudi taifesindedir.

Taberiye Kazası dahilinde göçebe yaşam tarzını sürdüren birkaç Arap aşireti vardır. Bunların bedevî tarzdaki yaşamdan medeni tarza geçmeleri için servet sahibi olmaları gerekir. Bunun için de verimli ve su kaynağına yakın yerlere yerleştirilmelidirler. Kaza dahilindeki Elice nehri ve Şeria

104 İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA90829/24.

105 Osmanlı Devleti'nin 1881/82-1893 nüfus sayımlarına göre Taberya'nın nüfus toplamı 6.179 idi. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.169; 1896 senesinde nüfusu 10.052 olarak verilmiştir. Cuinet, *a.g.e.*, s.110.

nehri civarı buna uygundur. Ayrıca nüfusun artması için yollar yapılmalıdır. Çünkü tarımsal verim arttığında Taberiye Kasabası tüccarın toplandığı ve yeni binaların inşa edildiği ticaretin merkezi haline gelecektir. Bunun için yapılacak yol ve köprülerle kasabanın emniyeti sağlanmalıdır. Bunların yapılması halinde Taberiye Kasabası eski tarihlerdeki mamuriyetine kavuşacaktır.

Resim 17: Taberiye kasabası ve gölü¹⁰⁶

Taberiye Kasaba merkezine 20 dakika uzaklıkta ve göl kenarında içinde 12 farklı madenin bulunduğu bir kaplıca [Taberiye kaplıcası¹⁰⁷] mevcuttur. Buraya ilkbahar ve güz mevsiminde vilayetin her tarafından ve Avrupa'dan yaklaşık 40-50.000 civarında hasta gelip tedavi olmaktadır. Bu suyun ağrı ve sızıyla birlikte cilt ve sinir hastalıklarına iyi geldiği düşünülmektedir. Kaplıcanın Mısırlılar [Kavalalı Mehmet Ali Paşa] zamanında tamir edilmiş biri büyük diğeri ise küçük iki hamamı vardı. Bunlardan birisi yıkılmış ise

106 İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA90785/3.

107 Ortaçağ coğrafyacı ve seyyahları Taberiye şehrinin göl tarafı hariç surlarla çevrili olduğunu belirterek, şifalı kaplıcaları ve hamamlarından bahsederler. Cengiz Tomar, "Taberiye", *DİA, Cilt:39*, (2010), s.323-324.

de diğeri hamam hizmeti vermekteydi. Ziver Paşa, kendi zamanına kadar belediye tarafından işletilen ve geliri telef olan bu kaplıcıyı senelik 1.200 sim mecdiye karşılığında iltizama vermiştir. İltizam süresinin bitimine kadar belediyeye 100.000 kuruş gelir getirecekti. Buradan elde edilecek gelir bölgenin mamur hale gelmesine ve refah seviyesinin artmasına katkı sağlayacaktır. Ancak öncelikle hamamın tamiri ile bir han, otel, kahvehane ve benzeri binaların inşasına ihtiyaç vardır. İmar faaliyetleri için keşif yaptırılmış ve 260.000 kuruşa ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır. Bu paranın 100.000 kuruşunun kaplıca gelirlerinden elde edilmesini, kalan 160.000 kuruşun ise hamam gelirlerinin teminat gösterilerek bankadan veya tüccardan borç alınması şeklinde karşılanmasını düşünmüştür. Ziver Paşa, bu hususa dair vilayetten izin istemiş ve gelecek cevaba göre ilkbaharda hemen inşa ve imar faaliyetlerine başlamaya karar vermiştir.

Ziver Paşa, sancağı devre çıktığında [Mayıs 1885], Taberiye Kasabası'na 10 dakika mesafede Hz. Peygamberin soyundan gelen Hz. Zeynelabid'inin kızı Seyyide Sükeyne'nin zaviyesinin yıkık halde olduğunu gördü. Böyle bir şahsa ait zaviyenin yıkılıp yok olmasına razı olmayıp Akka'dan topladığı yardım ve Taberiye belediyesinden aldığı 30.000 kuruş ile tamirini yaptırdı. Ayrıca zaviyeyi ziyarete veya ibadete gelip gidenlerin rahatça ulaşabilmeleri için zaviyeden kasabaya kadar 8 metre genişliğinde, 700 metre uzunluğunda şose bir yol inşa ettirdi. Zaviyenin vakıf gelirlerinin telef olmaması için ulemadan Mehmed Efendi'yi imam tayin etti. Zaviyenin tamiri ve şose yol yapımı sonrası kurbanlar kestirip Padişahın adının zikredildiği dualarla resmi açılışını yaptı.

Resim 18: Taberiye kasabası¹⁰⁸

Ziver Paşa, Taberiye'ye iki saat uzaklıkta, Havran yolu güzergahında ve Şeria nehri üzerinde bulunan Ümmü'l-Kantar denilen büyük bir köprünü harap olduğunu gördü. Köprünün tamiri için bir keşif defteri düzenlemiş ve 3.000 lira masrafa ihtiyaç olduğunu tespit ettirmişti. Köprünün yıkık durumda olması nedeniyle insanlar ve hayvanlar nehrin içinden geçmek zorunda kaldıklarından zaman zaman boğulma hadiseleri yaşanıyordu. Geçmişte Suriye valiliği yapmış olan müteveffa Midhat Paşa¹⁰⁹ zamanında bu köprüden alınan 200.000 kuruş civarındaki resm-i müruriye vergisinin kaldırıldığı anlaşılınca tamirat masrafını karşılamak üzere bu verginin tekrar alınmasına karar verildi. Hatta köprünün tamiri için ihtiyaç duyulan 3.000 lira, bir seneden beri Akka, Hayfa ve Şam güzergahına gelip giden deve kervanlarından alınan bedelden karşılanacaktı. Bu güzergahta her deveden 25 kuruş vergi alınıyordu. Ziver Paşa, köprünün tamiri için gerekli olan paranın deve kervanlarından alınan resm-i müruriye vergisinden karşılanması için vilayete yazı göndermiş ve gelecek cevaba göre hemen tamirata başlamaya karar vermiştir.

108 *İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer numarası: NEKYA90502/66.*

109 Midhat Paşa, Kasım 1878-Ağustos 1880 tarihleri arasında Suriye valiliği yaptı. Kunalp, *a.g.e.*, s.39; Gökhan Çetinsaya-Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa (1822-1884)", *DİA, Cilt:30*, Ankara 2020, s.7-11.

2.6.Safed Kazası hakkında

Safed Kazası, Akka'nın kuzey doğusunda ve sancak merkezine 12 saat uzaklıktadır. Ekilebilir nitelikte arazinin miktarı 330.000 dönüm civarındadır. Safed Kazası sancak arazisinin kuzeydeki son noktasıdır. Safed Kazası'nın sınırları doğusundaki Havran'a bağlı Kantara hududundaki Cisri Benan-ı Yakup'ta başlayıp batısındaki Akka'ya bağlı Zeyb köyüne kadar 13 saattir. Güneyindeki Taberiye hududundaki Gavr'den kuzeyindeki Beyrut sınırına kadar 8 saattir. Kazanın tamamı 23 saat mesafeyi kapsar. Safed Kasabası, meşhur Ömer Tahir'in ikametgâhıydı. Safed Kasabası geçmişte gayet mamur ve gelişmiş iken 50 sene önceki depremde¹¹⁰ yıkılmış ve harap olmuştur.

Hız. Yakup'un Beytül-Hazaini ile Gar-ı Şerif Safed Kasabası'nda bulunur. Cebel-i Ken'an ile Cebel-i Yusuf kasabaya 2 saat uzaklıkta olup kaza toprakları Filistin'in son noktasıdır. Yahudiler sadece Safed Kasabası'nda yaşamakta olup Müslümanların ve yabancıların mevcudu 20.000¹¹¹ civarındadır. Bunun üçte biri Müslümandır. Aslında Safed Kasabası'nın genişliği, yazılı nüfusu ve ebniye bakımından büyüklüğü Akka'nın üç mislidir. Bu nedenle ticaretin gelişmesi ve servet sahibi olabilmek için çok önemli bir noktadadır. Çünkü Akka-Şam yolu üzerinde olup yapılması düşünülen yolun bir kolunun Safed'e kazar uzatılması ticaretin, mahsulat naklinin, sanayinin ve ziyaretgahların gezilmesini kolaylaştıracaktır. Ziver Paşa, Safed'i ziyaretinde Beytül-Hazain'in kötü durumda olduğunu görerek tamir edilmesini ve bitişiğindeki avlunun mescit olarak yapılmasını düşündü. Bunun üzerine kasabanın ileri gelenleri harekete geçmiş ve toplanan para ile mescit derhal inşa edilmiştir. Beytül-Hazain'in tamirinin ise bir ay içinde bitirilerek namaz kılınacak hale getirilecekti. Safed Kasabası'ndaki hükümet konağı ise 250 kuruş karşılığında kiralanmış ancak uygun olmayan bir mekândaydı. Bu durumun dosta düşmana karşı uygun olmadığını düşünerek yeni bir bina inşasını önerdi. Hükümet konağı için her ay verilen kira bedeli karşılığında belediye sandığından 70.000 kuruş borç alınacak ve yeni bir bina inşa edilecekti. Hazırlattığı haritayı ve keşif defterini vilayete göndermişti. Beyrut vilayeti tarafından yeni bir hükümet konağının inşası uygun bulununca derhal inşasına başlatılmıştı. Safed Kazası'nın doğusuna ve batısına doğru uzanan yolların taşlık ve geçilmesi zor olması nedeniyle Safed'den Cisri

110 Osmanlı hakimiyetindeki Safed'de 1819 ve 1837 yıllarında iki büyük deprem meydana geldi. 1837 depreminde 5.000 kişi öldü. Şehir büyük hasara uğramış, bir çok bina ile birlikte kalesi bütünüyle harap olmuştur. Ergin Gülsoy, "Safed", *DİA., Cilt: 35*, İstanbul 2008, s.445-447.

111 Osmanlı Devleti'nin 1881/82-1893 nüfus sayımlarına göre Safed'in nüfus toplamı 14.407 idi. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.169; 1896 senesinde nüfusu 15.828 olarak verilmiştir. Cuinet, *a.g.e.*, s.114.

Benan-ı Yakup'a kadar üç saat ve yine Safed'den Akka tarafına doğru iki saatlik mesafede şose yolların yapılmasını önerdi.

SONUÇ

Ziver Paşa, Ekim 1884-Ekim 1885 tarihleri arasında mutasarrıf olarak görev yaptığı Akka Sancağı hakkında “*Akka Sancağı'nın ıslahı ve tarihi hakkında bir layiha*” kaleme aldı. Layihayı Suriye Valisi Ahmed Hamdi Paşa'ya takdim etmek istemiş ancak onun ölümü üzerine 23 Eylül 1885 tarihinde Babıali'ye takdim etmiştir. Bu layihayı kaleme almaktaki amacı Akka Sancağı'nın geçmişteki gelişmişlik düzeyine tekrar çıkarılması ve bölge ahalisinin refah düzeyinin artırılması için yapılması gerektiğini düşündüğü imar faaliyetleri hakkında önerilerde bulunmaktır. Hatta layihasında kaleme aldığı hususların dikkate alınabilmesi için önceki görev yeri olan Aydın Sancağı'nda yaptığı bir takım icraatlarını sıralamıştı. Ziver Paşa, layihasında öncelikle sancağın geneli hakkında bilgilere yer vermiştir. Akka ve civarının tarihi önemi, geçmiş zamanda hangi uygarlıkların ve yönetimlerin idaresinde kaldığı, coğrafi ve stratejik konumu, nüfus verileri ve arazinin verimliliği bu bilgiler arasındadır. Ziver Paşa, bölgenin mamur hale gelebilmesi için Akka'dan Şam'a kadar uzanacak bir hat boyunca demiryolu inşa edilmesini ve diğer kazaların ise yapılacak şose yollar vasıtasıyla bu yolla ilişkilendirilmesini önermektedir. Civar kazalarda üretilen tarım ürünlerinin ise yük arabalarıyla demiryoluna naklini düşünmüştür. Onun bu önerisine uygun güzergahlar ileriki yıllarda Bağdat demiryolu projesinin birer parçası olarak peyderpey birbirine bağlanmıştır. Bir diğer önerisi ise Akka limanının temizlenmesi, genişletilmesi ve büyük gemilerin demirlemesine müsait hale getirilmesidir. Bunun gerçekleşmesi ve İzmir limanı gibi işletilmesi halinde Akka limanının büyük bir gelire sahip olacağı ve Marsilya şehri ile yarışabilecek konuma geleceği kanaatindedir. Ziver Paşa, Akka kasabasının gelişebilmesi için kale ve sur dışında yeni yerleşim yerleri kurulması gerektiğini düşünmektedir. Böylelikle yabancıların göçüyle ilgi odağı olan ve son zamanlarda yabancıların yerleşmek için rağbette bulunduğu kasabanın daha düzenli hale geleceğini ifade etmiştir.

Özellikle Akka, Hayfa, Nasıra, Taberiye ve Safed kazasında ahalinin ihtiyaç duyduğu mektep, hastane, su yolu ve mesire alanları inşası, mahkumların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için hapishanelerin ıslahı, kaplıca ve hamamların tamiri, köprü ve yolların inşası ile dini mekânların yeniden düzenlenmesini önermiştir. Ayrıca Akka Sancağı'nda uygulanan ve ahalinin fakirleşmesine neden olan kura usulü, emlak fiyatlarının yüksek yazılması nedeniyle ödenemeyen vergiler ve öşür vergisinin düşük veya yüksek yazımından kaynaklanan sorunların çözüme kavuşturulması

gerektiğine vurgu yapmıştır. Ziver Paşa'nın dikkat çektiği bir diğer nokta bölgenin Kudüs'ten sonra Hıristiyanlar açısından Kermel Dağı ve Tur İsa Dağı gibi dini öneme haiz mekânlara sahip olmasıdır. Özellikle buralara yerleşen Hıristiyanların hukuka aykırı olarak kilise, manastır, mektep, hastane ve misafırhane inşa edip arazi satın aldıklarına dikkat çekmiştir. Yerli ahalinin ekonomik ve sosyal durumlarının kötü olması ve türlü yollarla borçlandırılarak arazilerinin ellerinden alınmasının engellenmesi gerektiğini düşünmektedir.

Ziver Paşa, layihasında yapılmasını önerdiği ve düşündüğü bazı imar faaliyetlerini ise kendi döneminde gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında Akka kasabası civarında halkın sağlığını bozan çöplüğün kaldırılarak buraya mesire alanı yapılması, bu alana içme suyu getirilmesi, Akka'ya gelen kervanların güvenliği için çarşıda karakol inşası, Akka hapisanesinin tamiri, Akka'da keyyaliye vergisinin kaynak olarak kullanılarak gazhane inşası ile Teamin ve Mukatta' nehirlerinin taşkın zamanında geçilebilmesine imkan verecek şekilde üzerlerine köprü inşasına başlanması sayılabilir. Ayrıca Hayfa ve Nasıra'da papazların eline geçmiş olan arazilerin mahkeme yoluyla geri alınarak yakacak odun kesimi ve hayvan otlatılabilmesine yönelik olarak ahalinin istifadesine sunulması, Kayseriye kasabasının merkez kaza olan Hayfa'ya uzaklığı nedeniyle nahiye haline getirilmesi, Nasıra'da miri araziye İngiltere merkezli Edinburg Etıbba Cemiyeti'nin inşa ettiği hastaneye el konulması, Taberiye kaplıcasının tamir edilerek iltizama verilmesi, Taberiye'deki Seyyide Sükne zaviyesinin tamiri ve ibadete açılması, Safed kazasında hükümet konağı inşası ve yol yapımı ise yine kendi görev döneminde gerçekleştirdiği diğer bazı faaliyetleridir.

Kaynakça

- I-Arşiv Kaynakları: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)
- BOA. Bâbali Evrak Odası (BEO.): 120 / 8982; 240 / 17927.
- BOA. Dahiliye Nezâreti Mektûbi Kalemî (DH. MKT.): 6 / 57; 1329 / 46; 1344 / 65; 1345 / 74; 1355 / 90; 1462 / 108; 1587 / 61; 1901 / 103.
- BOA. Dahiliye Nezâreti Sicil-i Ahval Defterleri (DH. SAİDd.): 1 / 408.
- BOA. Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemî (DH. ŞFR.): 117 / 54; 119 / 6.
- BOA. Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR. TO.): 389 / 139; 389 / 142.
- BOA. İrade Dahiliye (İ. DH.): 647 / 44953; 684 / 47686; 784 / 63732; 836 / 67255; 880 / 70194; 929 / 73660; 990 / 78213; 1002 / 79179; 1050 / 82476; 1079 / 84656; 1160 / 90660; 1252 / 98206; 1269 / 99762.
- BOA. İrade Hariciye (İ. HR.): 190 / 10660.
- BOA. İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.): 71 / 4205; 2471 / 4.
- BOA. Mabeyn-i Hümayun Evrakı, İradeleri (MB. İ.): 46 / 216.
- BOA. Maliye Nezâreti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EMM.): 66 / 3; 66 / 26.
- BOA. Meclis-i Vala (MVL.): 539 / 75; 778 / 21
- BOA. Plan-Proje-Kroki, Plan-Projeler (PLK.p.): 3901
- BOA. Sadaret Mektûbi Mühimme Kalemî (A.MKT. MHM.): 457 / 11.
- BOA. Şura-yı Devlet (ŞD.): 1830 / 7; 2274 / 34; 2274 / 40; 2275 / 10; 2456 / 51; 2489 / 23; 2853 / 27; 924 / 89.
- BOA. Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS.): 272 / 80.
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ.): 27 / 39.
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y. PRK. UM.): 15 / 92.

2-Resmî Yayınlar

- Aydın Vilayet Sâlnamesi*, (H. 1302 / R. 1300), Defa:7
- Aydın Vilayet Sâlnamesi, (H. 1304), Defa: 10
- Aydın Vilayet Sâlnamesi*, (R. 1306), Defa: 12.
- Aydın Vilayet Sâlnamesi*, (R. 1307 / H. 1308), TTK, Ankara 2010.
- Salname-i Vilayet-i Beyrut*, (H. 1311-1312 / R. 1310), Def'a-i Evveli, Vilayet Matbaası, Beyrut 1310.
- Düstûr, Birinci Tertib*, Cilt: 5, Ankara 1937.

3-Kitap, Makale, Tez ve Kaynak Eserler

- Acar, İrfan C., *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, TTK, Ankara 1989.

- Akyıldız, Ali, *Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi*, Timaş yayınları, İstanbul 2019.
- Ali Fuat, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiye*, İstanbul 1928.
- Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi (1831-1841)*, I. Kısım, TTK, Ankara 1988.
- Artzy, Michal, “Akka Şehrinin İsmi Tarihsel Süreçteki Değişimi: Akko, Ptolemais, ‘Akka, Acre’”, (Çeviren: Mustafa Yıldırım), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:39, Sayı: 67, s.715-726.
- Atlıoğlu, Yasin, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunîleri Aziz Marun’dan İç Savaş’a Maruni Kimliği ve Çatışma*, Kaknüs yayınları, İstanbul 2014.
- Aydın, Ali İhsan, *Osmanlı Filistininde Bir Sancak Akka*, Taşmektep yayınları, İstanbul 2016.
- Aydın, Mahir, “Doksanüç Harbi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *DİA*, Cilt:9, İstanbul 1994, s.183-192.
- Aydın, Merve, *Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Aydın Vilayeti’nde Çekirge İstilaları*, MSKÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2018.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2011.
- Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası, XX. Yüzyıl Başları*, (Haz. Rahmi Tekin-Yaşar Baş), İstanbul 2003.
- Cuinet, Vital, *Syrie Liban et Palestine: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée*, Paris 1896.
- Çadırcı, Musa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi (1846 Tarihli Askerlik Kanunu)”, *Tanzimat Sürecinde Askerlik*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.65-87.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, TTK, Ankara 1997.
- Çetinsaya, Gökhan-Ş. Tufan Buzpınar, “Midhat Paşa (1822-1884)”, *DİA*, Cilt:30, Ankara 2020, s.7-11.
- Dağ, Mustafa-İbrahim Halil Tanık, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Kurumun İşleyişi: Reji İdaresi Şartnameleri (1883-1914)”, *Kafkas Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı: 31, Bahar 2023, s.371-392.
- Demirkent, Işın, “Kudüs-Haçlılar Dönemi”, *DİA*, Cilt: 26, Ankara 2002, s.329-342.
- Dinç, Güven, “Mehmet Ali Paşa İsyanı’nın Antalya’ya Etkileri (1831-1833)”, *Bulleten*, Cilt:80, Sayı: 289, Aralık 2016, s.857-884.
- Doğan, Esmâ Gül Yetiş, 1860-61 Suriye Olayları, *Tanzimat ve Şam Sergileri*, *Bulleten*, Cilt:87, Sayı: 310, (Aralık 2023), s.959-983.
- Emecen, Feridun, “Akka”, *DİA*, Cilt: 2, İstanbul 1989, s.265-267.
- Emecen, Feridun, “Biga”, *DİA*, Cilt:6, İstanbul 1992, s.136-137.
- Emecen, Feridun, “Fahreddin, Ma’noğlu”, *DİA*, Cilt: 12, İstanbul 1995, s.80-82.

- Emecen, Feridun, “Zâhir el-Ömer”, *DİA, Cilt: 44*, İstanbul 2013, s.90-91.
- Erler, Mehmet Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Katlık Olayları (1800-1880)*, Libra, İstanbul 2010.
- Gencer, Fatih, “İsyana Giden Yol, Anadolu'ya Açılan Kapı: Mehmet Ali Paşa'nın Akka'yı Ele Geçirmesi”, *Historystudies, Vol. 7 / Issue. 1, (March 2015)*, s.65-80.
- Gülsoy, Ergin, “Safed”, *DİA, Cilt: 35*, İstanbul 2008, s.445-447.
- Gülsoy, Ufuk, *Kutsal Proje Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları*, Timaş yayımları, İstanbul 2010.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, TTK, Ankara 1983
- Karlangıç, Osman, “Bir Osmanlı Nahiyesinde Ermeni, Misyoner (Lazarist) ve Müslüman İlişkileri: Akbez Örneği (1876-1914)”, *Ermeni Araştırmaları, Sayı: 71, (2022)*, s.55-88.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Keleş, Erdoğan, “Aydın Vilayetinde Aşiretlerin İskânı ve Sorunlar (19. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD), Yıl:26, Sayı:48 (Nisan 2020)*, s.211-242.
- Keleş, Erdoğan, “Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamnâme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:27, Sayı: 43, (Yıl 2008)*, s.131-158.
- Köprülü, Orhan F., “Fuad Paşa, Keçecizâde”, *DİA, Cilt:13*, İstanbul 1996, s.202-205.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İSİS, İstanbul 1999.
- Kutluoğlu, Muhammed Hanefi, “İbrâhim Paşa, Kavalalı”, *DİA, Cilt: 21*, İstanbul 2000, s.330-333.
- Osmanlı Belgelerinde Filistin*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2009.
- Osmanlı Filistini Yer İsimleri Kılavuzu ve Atlası (1516-1917)*, (Hazırlayanlar: Z. Kurşun-A. Steih-A. İ. Aydın), İstanbul Ticaret Odası Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2020.
- Özaydın, Abdülkerim, “Halîl b. Kalavun”, *DİA, Cilt: 15*, İstanbul 1997, s.319-320.
- Öztuna, Yılmaz, *Tanzîmât Paşaları Âlî ve Fuâd Paşalar*, Ötüken, İstanbul 2006.
- Pala, Ayhan, “Osmanlı İdaresinde Vilâyet Mektupçuluğu,” *Bellekten, Cilt: 84, Sayı: 299, (Nisan 2020)*, s.297-314.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimiz Adları, Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekaleti, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.

Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, Cilt: IV, İstanbul 1311.

Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, Ankara 1990

Şeşen, Ramazan, "Selâhaddîn-i Eyyûbî", *DİA*, Cilt: 36, İstanbul 2009, s.337-340.

Tekindağ, M. C. Şahâbeddin, "Cezzâr Ahmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, MEB, Eskişehir 1997, s.156-158.

Tellioglu, Ömer, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, Kitabevi, İstanbul 2018.

Tomar, Cengiz, "Taberiye", *DİA*, Cilt:39, (2010), s.323-324.

Tütüncü, Mehmet, "Filistin'de Tur Dağı'nın Kaybı", *Yediküta Dergisi*, Sayı: 116, (Nisan 2018).

Ülman, A. Halûk, *1860-1861 Suriye Buhramı*, Ankara 1966.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih sözlüğü*, Paradigma yayınları, İstanbul 2011.

Yiğit, İsmail, "Memlükler", *DİA*, Cilt: 29, Ankara 2004, s.90-97.

Ze'evi, Dror, *Kudüs, 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 2000,

4-İnternet Kaynakları

(<https://kadirsehir.kudus.com/madde.asp?liste=3&cat=36&item=462>), (erişim tarihi: 02.06.2024).

5-Kütüphane Dijital Arşivi

İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri.